

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінансів та обліку

ХРУНЯК Іван Михайлович

Пенсійне забезпечення в Україні / Pension provision in Ukraine

спеціальність: 232 – Соціальне забезпечення
освітньо-професійна програма – Соціальне забезпечення
Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи СЗм-21

І. М. Хруняк

Науковий керівник:

к.е.н., І. М. Федорович

Кваліфікаційну роботу

допущено до захисту

«_____» _____ 2020 р.

Завідувач кафедри О.В. Кнейслер

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	6
1.1. Соціально-економічна сутність та необхідність пенсійного забезпечення.....	6
1.2. Структура системи пенсійного забезпечення.....	13
1.3. Нормативно-правове регулювання та інституційні засади пенсійного забезпечення.....	20
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	31
2.1. Аналіз сучасного стану пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи України.....	31
2.2. Оцінка діяльності Пенсійного фонду в системі пенсійного забезпечення України.....	39
2.3. Недержавне пенсійне забезпечення в контексті соціального захисту населення України.....	47
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ.....	55
3.1. Світовий досвід системи пенсійного забезпечення та можливості його адаптації до вітчизняних реалій.....	55
3.2. Напрями вдосконалення пенсійного забезпечення в Україні.....	65
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

У процесі суспільних змін вирішення соціальних проблем в Україні потребує все більшої уваги, зокрема найбільш гостро постають проблеми пенсійного забезпечення населення. Проте якість і ефективність їх вирішення безпосередньо залежить від наукового підходу до управління пенсійною системою в державі, вміння вивчати проблеми, визначати їх чинники та передбачати наслідки. За таких умов необхідним у фінансовій науці є дослідження теоретичних основ пенсійного забезпечення, його необхідності в ринковій економіці, а також розробки методологічних підходів і практичних рекомендацій щодо його вдосконалення.

Тому питанню реформування пенсійної системи, підвищення її стимулюючої ролі розвитку суспільних відносин приділяється значна увага вітчизняними науковцями та практикаками в сучасних умовах. У зв'язку з демографічною ситуацією, яка склалася в Україні, збільшенням кількості пенсіонерів, проблемами, викликаними нинішньою економічною кризою, система пенсійного забезпечення потребує подальшого дослідження і реформування. Зазначене актуалізує питання надійності та ефективності роботи системи недержавного пенсійного забезпечення.

Огляд літератури з теми дослідження. Теоретичні та практичні аспекти реформування пенсійного забезпечення, відображені у працях багатьох вітчизняних науковців, серед яких О. Кириленко, О. Коваль, Е. Лібанова, Д. Леонов, А. Михайлов, С. Науменкова, О. Ткач, В. Толуб'як, В. А. Федоренко, С. Юрій. Зважаючи на широкий спектр досліджуваних проблем, слід зазначити, що потребують подальшого дослідження проблеми вдосконалення та модернізації системи пенсійного забезпечення України.

Метою дослідження є поглиблення теоретико-методологічних положень та розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення України в контексті соціального захисту населення.

Відповідно до мети дослідження було поставлено і вирішено такі завдання:

- розкрити соціально-економічну сутність та необхідність пенсійного забезпечення;
- розглянути структуру системи пенсійного забезпечення;
- обґрунтувати нормативно-правове регулювання та інституційні засади пенсійного забезпечення;
- проаналізувати сучасний стан пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи України;
- оцінити діяльність Пенсійного фонду в системі пенсійного забезпечення України;
- розглянути недержавне пенсійне забезпечення в контексті соціального захисту населення України;
- проаналізувати зарубіжний досвід системи пенсійного забезпечення та можливості його використання у вітчизняній практиці;
- запропонувати напрями вдосконалення пенсійного забезпечення в Україні.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення.

Предметом дослідження – теоретичні та практичні засади системи пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи України.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи склали сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Серед них: методи порівняння, аналізу, синтезу які застосовано для обґрунтування та розвитку понятійно-категоріального апарату; статистичного аналізу – для оцінки стану пенсійного забезпечення; метод багатокритеріальної оптимізації – для розробки методологічного підходу до оцінки ефективності функціонування системи пенсійного забезпечення.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з досліджуваної проблематики. У роботі використано інформацію провідних міжнародних організацій, дослідницьких інституцій та установ, що займаються дослідженнями та підготовкою статистичної інформації щодо пенсійної системи України та зарубіжних країн.

Статистичну основу дослідження становили аналітичні матеріали матеріали Пенсійного фонду України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної служби статистики України, Державної служби зайнятості України, органів соціального захисту населення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в формуванні теоретичних і науково-методичних засад, визначенні особливостей функціонування сучасної системи пенсійного забезпечення, нових підходів до удосконалення державного регулювання пенсійної системи України.

Практичне значення полягає у використанні теоретичних висновків і практичних рекомендацій для вдосконалення функціонування системи пенсійного забезпечення України в контексті соціального захисту населення; застосуванні висновків і пропозицій роботи у практиці діяльності ПФУ та інших суб'єктів, а також у діяльності органів законодавчої і виконавчої влади під час обґрунтування напрямків пенсійної реформи в Україні.

Публікації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися і отримали позитивну оцінку, а також були опубліковані у збірнику наукових тез кафедри фінансового менеджменту та страхування («Можливості застосування зарубіжного досвіду функціонування пенсійної системи»).

Обсяг та структура роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг випускної кваліфікаційної роботи становить 85 сторінок. Робота містить 16 таблиць і 20 рисунків, список використаних джерел налічує 70 позицій і займає 7 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Соціально-економічна сутність та необхідність пенсійного забезпечення

Від правильної ідентифікації економічної природи будь-якого явища залежать підходи, правила та механізми його використання на користь суспільства. Тому важливим є з'ясування сутності таких понять як «пенсійне забезпечення» та «пенсія», які є базовими категоріями будь-якої системи пенсійного забезпечення. Еволюція поглядів на суть пенсії і пенсійного забезпечення відбувається відповідно до розвитку і вдосконалення національних пенсійних систем. В ході свого розвитку пенсійні системи набувають нових ознак, які невідомі попереднім моделям, і вимагають відповідного теоретичного відображення.

Термін «пенсійне забезпечення» має неоднозначне трактування у вітчизняній науковій літературі. Окремі автори вважають, що пенсійне забезпечення стосується тих виплат пенсіонерам, які здійснюються з державного бюджету [16, с. 50]. На нашу думку, таке тлумачення є звуженим, оскільки держава відповідно до законодавчих актів повинна створити умови для забезпечення пенсіями всіх потребуючих категорій громадян (отримувачів пенсій за віком, за інвалідністю, при втраті годувальника) як на обов'язкових так і на добровільних засадах. Джерелами таких виплат можуть бути як кошти державного бюджету, так і внески працівників і роботодавців, а також доходи від інвестування пенсійних нагромаджень (в накопичувальній системі). Тому пенсійне забезпечення можна охарактеризувати як систему суспільних відносин, що існують для створення достатніх умов життя осіб при настанні пенсійного віку, інвалідності, втраті годувальника за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальної

(обов'язкової і добровільної) системи, бюджетної підтримки, неформальної фінансової і не фінансової підтримки людей похилого віку за рахунок родини або громадських організацій.

Через неоднозначність трактування терміна «пенсійне забезпечення» в науковій літературі деякі науковці пропонують ввести в науковий обіг категорію «пенсійний захист», під яким слід розуміти всі можливі суспільно-організовані форми забезпечення непрацездатних осіб періодичними грошовими виплатами [22, с. 111]. Поділяємо думку науковців, які вважають, що термін забезпечення є більш прийнятним, оскільки слово захист асоціюється з тимчасовою дією, яка має закінчитись як тільки мине загроза. Що ж стосується забезпечення – це тривалий процес, який має сталий характер і не залежить від тимчасових життєвих ускладнень [32, с. 265].

Пенсійне забезпечення виступає основною складовою державної системи соціального захисту населення та безумовно відображає характерні ознаки цієї системи, що являє собою систему взаємопов'язаних фондів грошових коштів, органів і установ, суб'єктів забезпечення, видів забезпечення й правових актів [34, с. 468]. Сутність пенсійного забезпечення, на нашу думку, слід розглядати у чотирьох аспектах: соціальному, економічному, фінансовому і правовому (рис. 1.1). Соціальна сутність пенсійного забезпечення полягає у створенні всеохоплюючої та універсальної системи захисту непрацездатної частини населення від соціальних ризиків (невизначеної тривалості життя, інвалідності, втрати годувальника). Причому ефективна система пенсійного забезпечення повинна не лише захищати від бідності але й забезпечувати гідний рівень життя пенсіонерам після завершення трудової діяльності, при настанні інвалідності, втраті годувальника.

В економічному змісті пенсійне забезпечення є частиною національного доходу, що використовується на споживання з метою утримання непрацездатних при настанні названих вище страхових випадків. Через механізми пенсійного забезпечення здійснюється перерозподіл доходів від активного працездатного покоління на користь покоління пенсіонерів.

Фінансова складова пенсійного забезпечення полягає у використанні механізмів для формування відповідних державних і недержавних пенсійних фондів та регулярних виплат пенсіонерам. З правової точки зору пенсійне забезпечення становить собою сукупність законодавчих і підзаконних актів, що використовуються для регулювання пенсійних відносин. Багато правових норм пенсійного забезпечення одночасно є частиною трудового законодавства, що відображає тісний зв'язок пенсій та пенсійного забезпечення з працею.

Рис. 1.1. Сутність пенсійного забезпечення*

*Побудовано автором за даними [44, с. 420].

Сутність пенсійного забезпечення значною мірою визначає його функції, від правильності формулювання та реалізації яких залежать ефективність функціонування пенсійної системи.

Більшість науковців виділяють лише дві функції пенсійного забезпечення – соціальну та економічну, які впливають з цілей пенсійної системи – захист від бідності літніх людей і зниження навантаження, яке б могло б через цю бідність виникнути для решти суспільства. На нашу думку, такий підхід є неповним, оскільки функціонування пенсійної системи не обмежується лише двома функціями. Тому слід погодитися з О.Горбуною яка виділяє ще ряд таких функцій: відтворювальну, стимулюючу і регулюючу [10, с. 120].

У табл. 1.1 подано систематизований перелік функцій пенсійного забезпечення. Багатоманітність функцій дозволяє їх узагальнити за окремими групами: соціально-захисні та економічні.

Таблиця 1.1

Функції пенсійного забезпечення*

Функції		Зміст функції
Назва групи	Назва функції	
Соціально-захисні	Відтворювальна	Задоволення мінімальних потреб непрацездатних шляхом забезпечення мінімальних стандартів життя
	Соціальна	Забезпечення гідного рівня життя тим, хто вийшов на пенсію
Економічні	Перерозподільча	Акумуляування внесків в пенсійних фондах і їх спрямування для фінансування потреб на виплату пенсій
	Стимулююча	Забезпечення зв'язку результатів трудової діяльності з майбутньою пенсією
	Інвестиційна	Переведення пенсійних збережень з накопичувальної системи в інвестиції
	Регулююча	Пряме і непряме регулювання виходу на ринок праці робітників старших вікових категорій
	Превентивна	Забезпечення захисту пенсійних збережень і виплат від інфляції

* Складено автором за даними [26, с. 86].

Відтворювальна функція полягає у задоволенні мінімальних потреб непрацездатного населення шляхом забезпечення мінімальних стандартів життя. Через стимулюючу функцію забезпечується зв'язок між результатами трудової діяльності і майбутньою пенсією. При ефективній реалізації цієї

функції заохочується формальна зайнятість і знижується частка тіньового сектора економіки.

Регулююча функція пов'язана з прямим і непрямим регулюванням виходу на ринок праці працівників старших вікових категорій. Таке регулювання здійснюється шляхом підвищення віку виходу на пенсію, а також застосуванням методів, що заохочують до праці осіб пенсійного віку.

До перерахованих функцій варто віднести ще інвестиційну, яка полягає у спрямуванні пенсійних коштів накопичувальної системи в інвестиції. Знецінення активів систем пенсійного забезпечення під час світової фінансової кризи спричинило особливу актуальність превентивної функції, яка передбачає захист пенсійних накопичень і виплат від інфляції.

Деякі науковці у своїх дослідженнях наводять значно ширший перелік функцій пенсійної системи, окремі з яких дублюють одна одну, суттєво не відображаючи відмінностей між ними. Так, фіскальна і фінансова функції, викладені у монографії Л. О. Омелянович і н. С. Рад, мають спільну природу [30, с. 225]. Те ж стосується й накопичувальної та інвестиційної функцій.

Система пенсійного забезпечення становить собою один з найскладніших об'єктів управління і перебуває під впливом ряду факторів, які можна умовно поділити на чотири групи: макроекономічні, демографічні, соціально-трудова та власне пенсійні [43, с. 132]. Науковець М. Шумило притримується дещо іншої класифікації, виділяючи економічні, інвестиційні, демографічні, соціальні, правові групи факторів [67, с. 158]. Виділення в окрему групу інвестиційних факторів можна пояснити все зростаючим впливом фінансових ринків на розвиток накопичувальної пенсійної системи як державної, так і недержавної. Однак враховуючи соціальний характер трудових факторів, на нашу думку, доцільно за прикладом Соловйова А. об'єднати їх в одну групу з соціальними.

Таким чином, класифікація факторів, що впливають на пенсійне забезпечення, виглядатиме таким чином (табл 1.2).

Кінцевою метою пенсійного забезпечення є виплата пенсій відповідним категоріям отримувачів. Термін «пенсія» походить від латинського слова «pensio», що в перекладі означає платіж. До головних цілей пенсії слід віднести боротьбу з бідністю літніх людей і зниження навантаження, яке б могло б через цю бідність виникнути для решти суспільства.

Таблиця 1.2

Класифікація факторів, що впливають на пенсійне забезпечення*

Група факторів	Фактори
Економічні	- темпи росту і структура ВВП, частка в ньому оплати праці; - розмір страхових внесків; - рівень інфляції.
Інвестиційні	- розвиток фінансового ринку.
Демографічні	- рівень народжуваності та смертності; - тривалість життя; - віково-статева структура населення.
Соціально-трудова	- рівень безробіття; - вік виходу на пенсію; - рівень оплати праці осіб, що сплачують внески; - розмір прожиткового мінімуму непрацездатного населення
Історично-правові	- нормативні вимоги до умов виходу на пенсію (пенсійні схеми і пенсійні програми); - організаційна структура пенсійної системи, що історично сформувалася.

* Складено автором за даними [66, с. 142].

Якщо розглядати сутність пенсії з точки зору суспільства, то вона є частиною ВВП, що вироблена працюючим поколінням для пенсіонерів, тобто виступає однією з форм надання матеріальних благ непрацездатним громадянам. Держава здійснює перерозподіл доходів від багатих до бідних, виплачуючи пенсії інвалідам, при втраті годувальника та іншим категоріям.

З точки зору окремої людини сутність пенсії полягає в передачі доходу від періоду, коли вона (людина) заробляє, на період, коли з причини похилого віку не може вже отримувати дохід від роботи [4, с. 72]. Через соціальний контракт між різними поколіннями населення і перерозподіл доходів з періоду економічної активності на пенсійний період пенсіонерам забезпечується достатній рівень життя. Тобто, за допомогою пенсії здійснюється вирівнювання споживання протягом усього життєвого циклу особи і страхування від ризику

невизначеної тривалості життя. Структура пенсійних виплат в українському законодавстві відображена на рис. 1.2.

Для виконання поставлених перед пенсією цілей і завдань вона наділена певними ознаками, до яких можна віднести: періодичність (регулярність, як правило щомісячність) або разовість виплати; індивідуалізований характер нарахування; грошовий вираз виплати; отримувачів пенсії; джерела виплати та умови їх формування; страхові випадки, при настанні яких проводиться виплата; умови та порядок виплати.

Визначення терміну «пенсія», що подається різними авторами, відрізняється повнотою врахування тих чи інших її ознак.

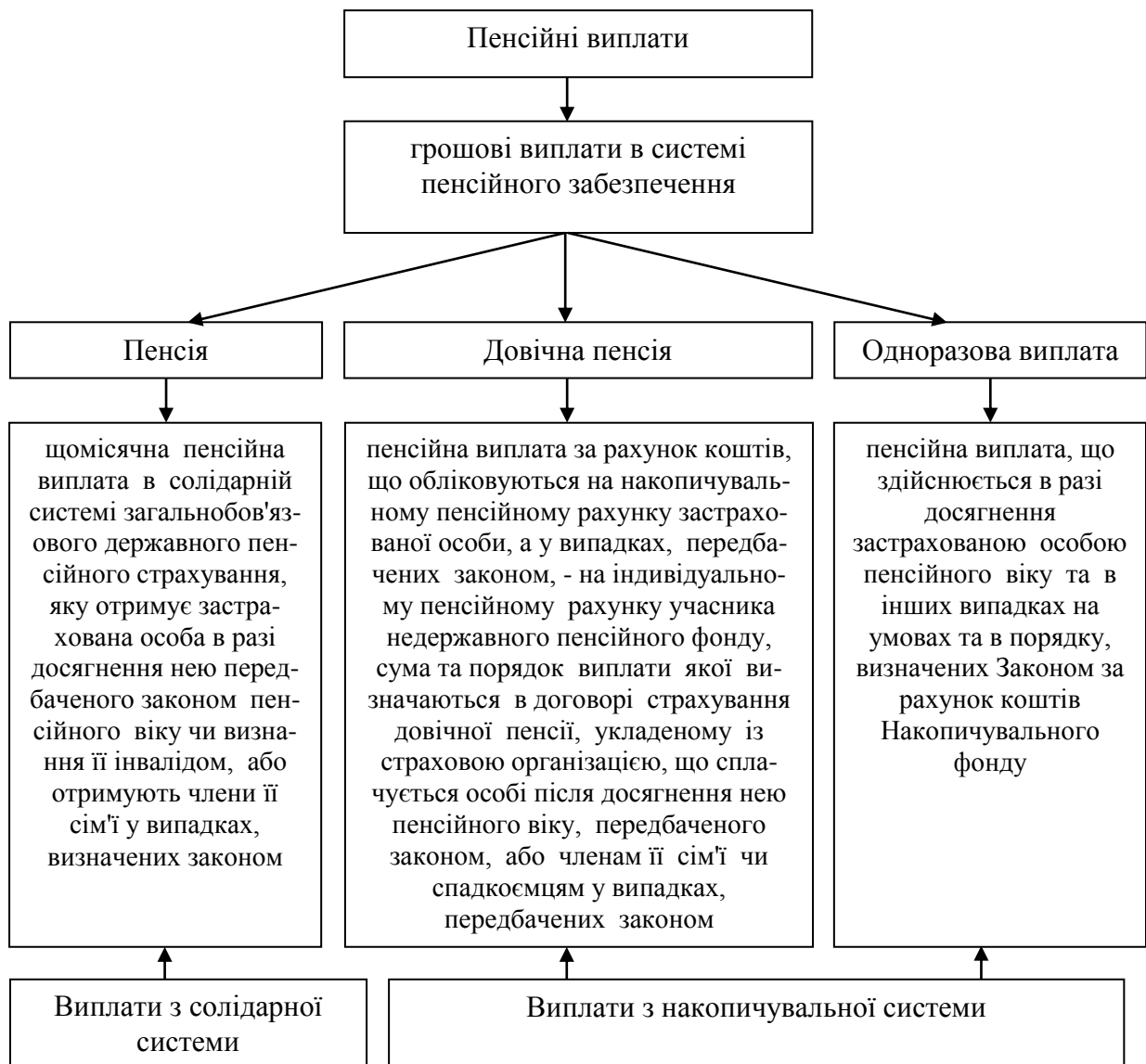

Рис. 1.2. Структура пенсійних виплат в українському законодавстві [36, с. 25].

Практично всі автори акцентують увагу на грошовій формі пенсійних виплат. Хоча в історії є приклади, коли виплата пенсії проводилася в негрошовій формі. Наприклад, у Радянському Союзі в 1918 році було передбачено видачу в рахунок пенсій продовольства, в умовах економічної кризи в Україні (90-і роки ХХ століття) виплата пенсій теж проводилася товарами і продуктами. Однак, для пенсійних виплат найбільш універсальним розрахунковим засобом є гроші.

Узагальнюючи аналіз всіх ознак, під пенсією, на нашу думку, слід розуміти передбачені законодавством грошові виплати разового або щомісячного характеру за рахунок страхових внесків громадян і підприємств, доходу від інвестування пенсійних нагромаджень, а також держави у зв'язку з настанням страхових випадків – пенсійного віку, інвалідності або втрати працездатності. У недержавному пенсійному забезпеченні вони трактуються як «пенсійні виплати». Таким, чином в національному пенсійному законодавстві для визначення одного типу виплат використовуються два різні терміни, що, як відзначають окремі науковці, може призвести до плутанини під час їхнього практичного використання.

1.2. Структура системи пенсійного забезпечення

Визначення пенсійної системи як сукупності інститутів вимагає їхньої структуризації з точки зору їх функціонального призначення. Тому необхідно визначити, по-перше, складові частини (рівні), через які здійснюється пенсійне забезпечення, по-друге, установи, що здійснюють управління цими рівнями, по-третє, структуру і джерела фінансування пенсійних виплат.

Одним із видів соціального страхування є пенсійне страхування як гарантована державою система заходів, що передбачає фінансове забезпечення в разі втрати працездатності, інвалідності чи старості.

Українське законодавство включає дві форми пенсійного страхування: обов'язкову і добровільну. Обов'язкова форма передбачає, що при участі в

цьому виді пенсійного страхування роботодавець і працівник зобов'язані сплачувати кошти на рахунок пенсійного фонду (рис. 1.3).

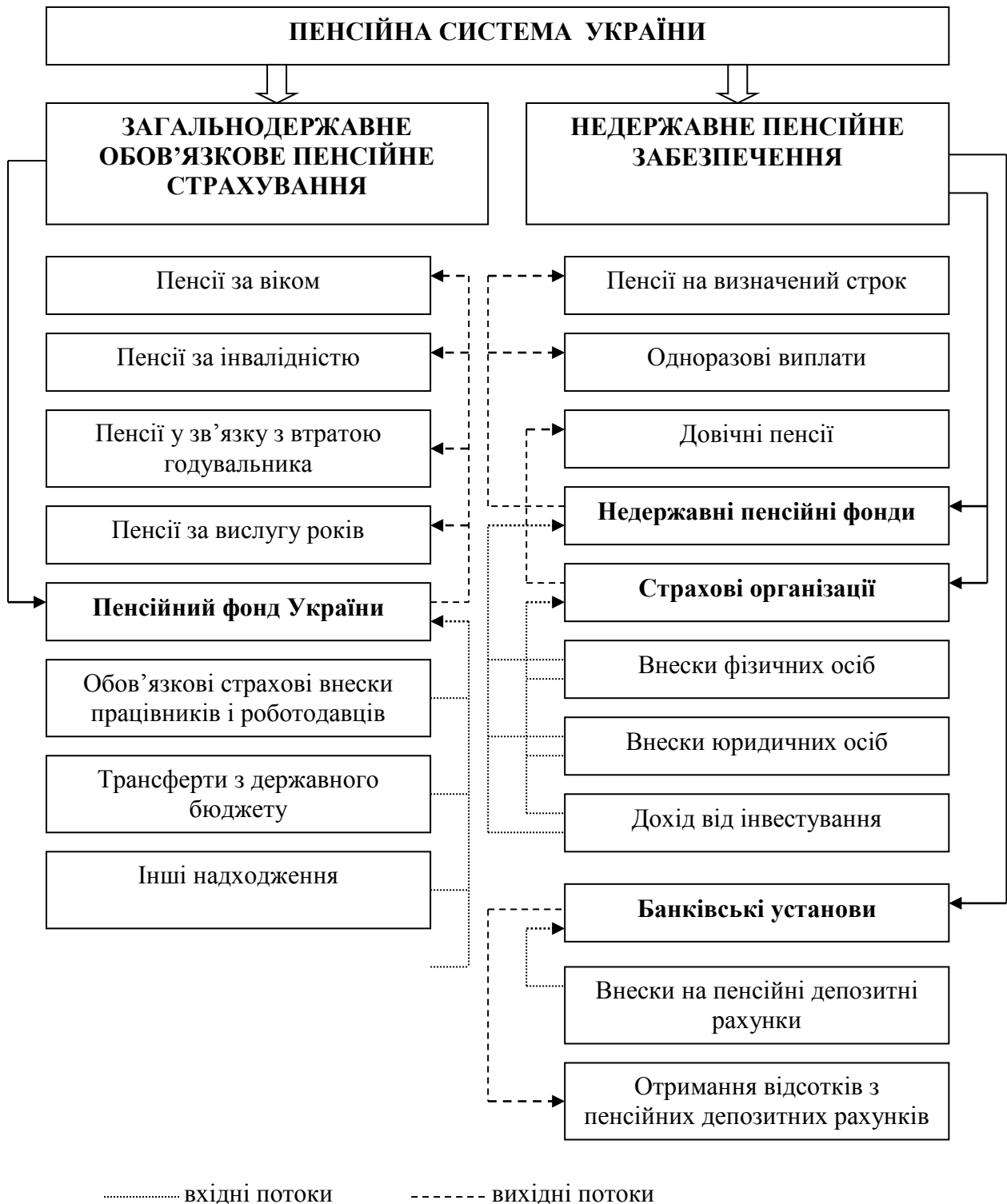

Рис. 1.3. Основні структурні елементи сучасної пенсійної системи України та джерела їх фінансування*

* Складено автором за даними [36, с. 25].

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- недержавними пенсійними фондами шляхом укладання пенсійних контрактів між адміністраторами таких фондів та їх вкладниками;
- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень;
- страховими організаціями шляхом укладання договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику інвалідності чи смерті учасника фонду [5, с. 102].

Перший рівень пенсійного забезпечення в Україні – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності, субсидування та здійснення виплати пенсій з надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду (табл. 1.3).

Другий рівень пенсійного забезпечення в Україні – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів у Накопичувальному фонді, які обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб. Пріоритетна роль накопичувальної пенсійної системи пояснюється тим, що її унікальний соціально-економічний механізм за рахунок одних і тих же джерел (пенсійних ресурсів) забезпечує вирішення двох найважливіших проблем сучасного суспільства: 1) надання додаткових джерел пенсійних доходів населенню; 2) формування довгострокових, дешевих внутрішніх інвестиційних ресурсів та їх спрямування в розвиток підприємств, галузей, регіонів та держави в цілому [8 с. 108]. На жаль, становлення накопичувальної пенсійної системи в Україні тільки починається. На практиці функціонує лише система НПЗ, розвиток якої відбувається досить повільними темпами, в той час, як впровадження другого рівня пенсійної системи постійно відкладається.

Третій рівень пенсійного забезпечення в Україні – система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі

громадян, роботодавців і їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат.

Таблиця 1.3

Характерні ознаки пенсійного забезпечення, як складової пенсійної системи України*

Показник	Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування		Система недержавного пенсійного забезпечення
	Солідарна система	Накопичувальна система	
Метод організації фінансових відносин	Страховий, бюджетний	Страховий	Страховий
Вид виплати	Пенсія за віком. Пенсія по інвалідності. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника	Пенсійні виплати	Пенсійні виплати
Адміністратор коштів	ПФУ	ПФУ	НПФ Страхові організації Банківські установи
Форма організації фінансових відносин	Єдиний внесок, страхові внески, добровільні внески.	Страхові внески, добровільні внески	Пенсійні внески
Джерела формування коштів	Кошти страхувальників та застрахованих осіб працівників та роботодавців	Кошти працівників	Кошти працівників та роботодавців

* Складено автором самостійно.

Солідарна система покладена на забезпечення соціальної стабільності у суспільстві, втіленої в солідарності поколінь; накопичувальна дає можливість для здійснення персоніфікованого накопичення коштів громадян за рахунок інвестицій у різні активи, а також дає змогу диверсифікувати ризики. Рівноправне співіснування обох систем допомагає збалансувати пенсійне

забезпечення населення. На солідарну систему менше впливають економічні зміни (інфляції, фінансові та фондові кризи), але вона чутлива до демографічної ситуації в країні. На відміну від солідарної, на накопичувальну систему зменшення працездатності населення не впливає, однак на ній позначаються економічні коливання.

Система недержавного пенсійного забезпечення є частиною системи накопичувального пенсійного забезпечення. Вона опирається на засади добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень, метою яких є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Необхідно зазначити, що вона дозволяє по-перше, створити ще одне джерело пенсійних виплат. По-друге, забезпечити громадянам більш високий рівень життя при досягненні пенсійного віку. По-третє, забезпечити утворення нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування в різні сектори економіки. По-четверте, створити умови для стимулювання його розвитку, здешевлення кредитів, підвищення ліквідності фондового ринку [9, с. 175].

Центральною інституційною одиницею в системі недержавного пенсійного забезпечення є недержавний пенсійний фонд (НПФ). Ст. 1 ЗУ «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначає, що недержавний пенсійний фонд (НПФ) – юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду.

Впровадження страхової накопичувальної системи недержавного пенсійного забезпечення розпочалось починаючи з 2004 року. Можна констатувати, що воно не отримало належної підтримки в населення. Працездатне населення практично не виявляє бажання брати участь у

системі добровільного накопичувального недержавного пенсійного забезпечення.

Порівняльна характеристика систем недержавного і державного пенсійного забезпечення відображена в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

**Порівняльна характеристика систем
недержавного і державного пенсійного забезпечення***

Показник	Система державного пенсійного забезпечення	Система недержавного пенсійного забезпечення
Наявність державних гарантій покриття	Державний бюджет	Обов'язкові страхові та пенсійні внески, що надходять за застраховану особу, добровільні
Необхідність участі у фінансуванні	Ні	Обов'язкова
На користь кого здійснюється	Фізична особа	Фізична особа
Можливість добровільної участі потенційного одержувача покриття за рахунок власних коштів	Ні	Так
Періодичність і термін надання покриття	Щомісячно, довічно або на період непрацездатності	Визначається умовами договору
Періодичність і термін надання покриття	Визначається законодавчо	Визначається законодавчо або договором

* Складено автором самостійно.

Пенсійні накопичення учасників недержавних пенсійних фондів формуються за рахунок пенсійних внесків, сплачених ними самими, їхніми роботодавцями, професійними спілками або членами сім'ї, та інвестиційного доходу, який отримано в результаті інвестування сплачених внесків. Ключовою відмінністю від солідарної пенсійної системи є те, що усі кошти, акумульовані на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду, є власністю цього учасника недержавного пенсійного фонду, незалежно від того, хто здійснював пенсійні внески і, ніхто крім самого учасника, не може розпоряджатися даними коштами. Вагомою перевагою недержавних пенсійних програм є те, що пенсійні кошти учасника НПФ є об'єктами спадкування [12, с. 32].

Серед причин, що заважають розвитку недержавного пенсійного забезпечення, слід відзначити: відсутність розвинутого фінансового ринку і, як наслідок, обмежений вибір фінансових інструментів, придатних для інвестування в них пенсійних коштів; незацікавленість роботодавців у створенні корпоративних і професійних пенсійних фондів; недосконалість системи обліку пенсійних коштів; ненадійність захисту персональних даних фізичних осіб; високий розмір адміністративних видатків у пенсійних фондах; незадовільна система фінансової звітності.

Безпосередньо пенсійне забезпечення здійснюється за допомогою низки принципів (рис. 1.4).

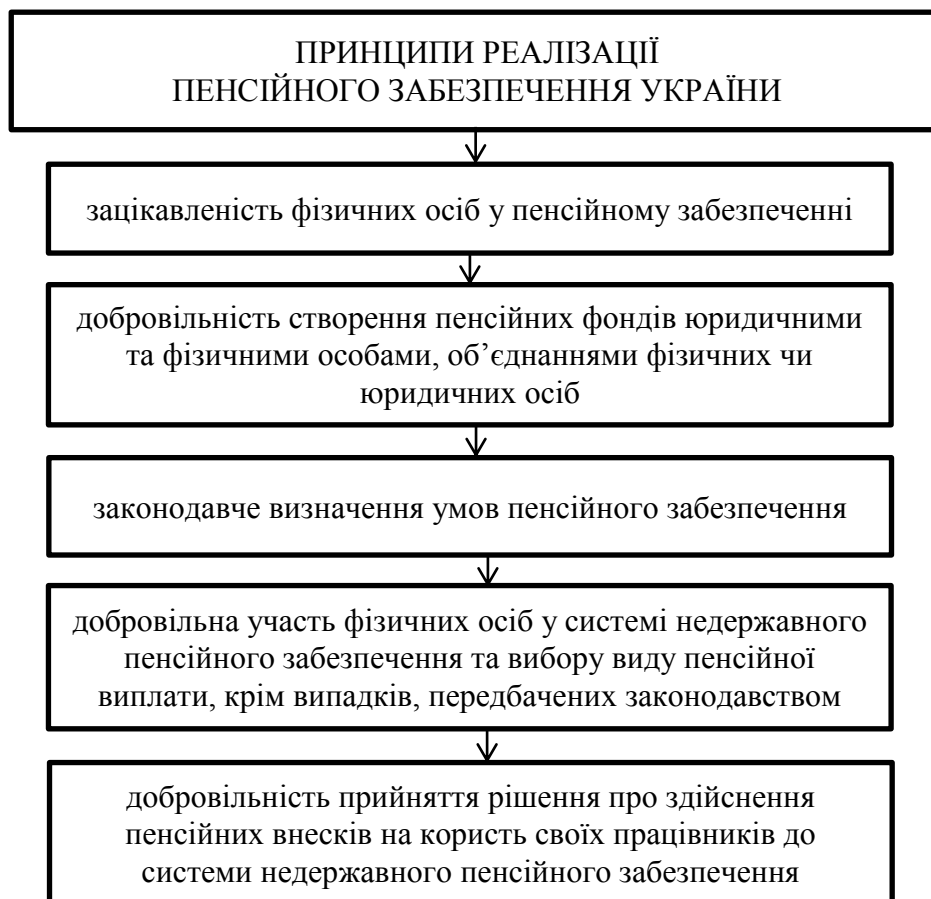

Рис. 1.4. Принципи реалізації пенсійного забезпечення України*

* Побудовано автором самостійно.

Всі громадяни мають право на пенсійне забезпечення, проте громадяни, які сплачують більші внески або працюють довше за інших, мають право й повинні отримувати більш високу пенсію, тобто пенсійне забезпечення має діяти за страховими і принципами соціальної справедливості. Слід зазначити,

що українська пенсійна система є фінансово нестабільною, не забезпечує розмір пенсій відповідно до трудового внеску більшості громадян і водночас створює умови для пільгового (здебільшого несправедливого) пенсійного забезпечення значної кількості пенсіонерів, на сьогодні практично не відповідає вказаним принципам.

1.3. Нормативно-правове регулювання та інституційні засади пенсійного забезпечення

Зі здобуттям Україною незалежності, перед нею постало завдання розробки законодавства пенсійного забезпечення, а також нової структури соціального захисту, що відповідала б ринковим умовам і забезпечувала надійну соціальну захищеність людей пенсійного віку. Запрацювала така система під час схвалення 5 листопада 1991 р. Верховною Радою України Закону України «Про пенсійне забезпечення» [3, с. 96]. Таким чином вітчизняна пенсійна система закріпила свій перехід до функціонування на страхових засадах. В той час почала формуватися автономна від державного бюджету система фінансових потоків, основною ціллю якої стало фінансове забезпечення пенсіонерів. Бюджет Пенсійного фонду України був сформований за рахунок коштів, що відраховувалися підприємствами й організаціями, а також за рахунок страхових внесків громадян України. Це була так звана перехідна форма до запровадження персоніфікованого обліку страхового стажу і сплачених внесків до Пенсійного фонду України, що була націлена на створення в майбутньому покращеної, справедливої пенсійної системи, котра покращила б фінансовий стан пенсіонерів, та забезпечила їм значне підвищення пенсійних виплат. Проте, така перехідна система не була пристосована до нових економічних умов, тому потребувала негайного реформування.

Закон України «Про пенсійне забезпечення» майже нічим не відрізнявся від Закону колишнього СРСР 1990 р. Нововведенням послужило хіба що суттєве розширення пільгових категорій пенсіонерів, які могли виходити на

пенсію достроково. Найбільшим недоліком Закону України «Про пенсійне забезпечення» було те, що у ньому не зверталась увага на демографічні чинники під час створення тогочасної пенсійної системи, а також те, що процес старіння населення є об'єктивним і динамічним соціальним феноменом, який обов'язково потрібно враховувати під час побудови пенсійної системи. Головною причиною зростання пенсіонерів в Україні стало ухвалення низки різних законодавчих актів, які встановили пільговий вік виходу на пенсію.

У пенсійному законодавстві існує певна невелика кількість нормативних актів, які приймаються різного роду підприємствами і організаціями з метою мотивації трудової діяльності працівників. У ст. 9-1 Кодексу законів про працю України зазначено: «... підприємства, установи і організації у межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів можуть встановлювати додаткові трудові й соціально-побутові пільги для своїх працівників». Дана стаття та деякі інші правові акти свого часу стали законодавчою базою для створення недержавних пенсійних фондів.

Теперішнє законодавство пенсійного забезпечення базується на основі Конституції України та складається із законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення», а також законів, якими чітко встановлено умови пенсійного забезпечення, міжнародних договорів з пенсійного забезпечення, і нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів про пенсійне забезпечення, які врегульовують відносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні [1, с. 67].

Слід зазначити, що окрім вищезазначених положень та законів, на даний момент пенсійне забезпечення України регламентується й іншими законами: «Про затвердження Методики затвердження прожиткового мінімуму», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про пенсійне

забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про державну службу» (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Правові основи пенсійного забезпечення України*

* Побудовано автором самостійно.

У ст. 46 Конституції України чітко визначено право громадян на пенсійну виплату у випадку втрати працездатності, настання пенсійного віку, а також втрати годувальника [50, с. 34]. Дане право гарантується державною системою соціального страхування, яка на сьогоднішній час проходить етап реформування, за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних й інших напрямів соціального забезпечення, мережею державних комунальних і приватних закладів для догляду непрацездатних людей.

Базовим законом пенсійного забезпечення є Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. Він чітко встановлює принципи, засади та механізми вільного функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і пенсійні виплати, надання соціальних послуг з бюджету Пенсійного фонду, який структурується за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних й інших виплат, передбачених цим законом, а також встановлює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його бюджету видатків [18].

Згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначаються:

- види пенсійного забезпечення;
- умови участі в пенсійній системі чи її рівнях;
- пенсійний вік для чоловіків та жінок, при досягненні якого особа має право на пенсію;
- джерела формування коштів, які спрямовуються на пенсійне забезпечення;
- норми, порядок та умови пенсійного забезпечення;
- організація та порядок здійснення управлінської системи пенсійного забезпечення.

Згідно Закону України «громадяни України мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках. Закон відповідно до Конституції України [18] гарантує всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Разом з цим, з 1 жовтня 2011 р. набув чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [71], яким внесено низку змін до понад 20 законодавчих актів, впроваджено нові умови набуття права на пенсію у солідарній системі та передбачо

дотримання страхових принципів при обчисленні розміру пенсії залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати; поетапне підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років; збільшення тривалості страхового стажу, необхідного для призначення пенсій за віком, до 15 років; встановлення мінімального розміру пенсії на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, при наявності страхового стажу у жінок - 30 років, у чоловіків - 35 років; встановлення доплати за понаднормативний стаж по 1% від основного розміру пенсії за кожний повний рік страхового стажу понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам [23, с. 170].

Наприкінці 2010 р. парламентарями було внесено важливі зміни до “Основ законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування”, якими передбачено запровадження з 01.01.2011 р. єдиного соціального внеску. Єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування – це консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, який в обов’язковому порядку сплачується страхувальниками з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням.

З 11 серпня 2013 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з проведенням адміністративної реформи» [19], за яким органи Пенсійного фонду України передали функції з адміністрування єдиного соціального внеску до органів Міністерства доходів і зборів.

2 березня 2015 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення», який змінив законодавчі норми, що регулюють питання пенсійного забезпечення, за трьома основними блоками. Перший блок стосується виплати пенсій пенсіонерам, які

працюють на "спеціальних" посадах, другий – порядку виплати пенсій іншим категоріям пенсіонерів, які працюють, третій – зміни умов призначення пенсій на пільгових умовах та за вислугу років. З 1 червня 2015 р. скасовано норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначаються відповідно до спеціальних законів.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» [16] впроваджено пенсійну реформу з 1 жовтня 2017 року – частково, а з 1 січня 2018 року – у повному обсязі. Запроваджено різні правила призначення пенсії за віком на перехідний період 2017–2019 рр., гнучкого «коридору» пенсійного віку (60–63–65 років) [16].

Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Деякі питання підвищення пенсійних виплат і надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році» від 1 квітня 2020 р., якою визначається:

- механізм проведення перерахунку пенсій;
- встановлення щомісячної компенсаційної виплати для пенсіонерів старше 80-річного віку;
- виплати одноразової грошової допомоги у сумі 1000 грн.

Зазначена Постанова також передбачає: індексацію пенсій на 11%; щомісячну виплату у розмірі 500 грн. пенсіонерам старше 80-річного віку, у яких розмір пенсійної виплати не перевищує 9205 грн. При цьому встановлюється, що для вказаних пенсіонерів із страховим стажем 20 років для жінок та 25 років для чоловіків пенсійна виплата не може бути менша, ніж 2600 грн; встановлення мінімальної пенсійної виплати на рівні 2100 грн. особам, які мають тривалий страховий стаж (30 років для жінок та 35 років для чоловіків).

Водночас Міністерство соціальної політики України винесло на розгляд КМУ проєкт ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної професійної пенсійної системи». Ним передбачається запровадити накопичувальну професійну пенсійну систему для окремих категорій осіб віком до 35 років (станом на 1 липня 2021 року) із числа

зайнятих на роботах за списками №1, №2 та деяких інших категорій осіб, які мають право на пільгове пенсійне забезпечення.

Розглянувши нормативно-правове забезпечення пенсійної системи України приходимо до висновку, що воно є дуже обтяжене великою кількістю законодавчих актів. Це, в свою чергу ускладнює механізм нарахування розміру пенсійних виплат та створює пільгові умови для окремих категорій громадян, що є певною мірою дискримінаційними по відношенню до загальної групи пенсіонерів.

Також до нормативно-правового забезпечення відносяться Міжнародні договори та угоди, які регламентують окремі умови нарахування та сплати пенсій для відповідних категорій населення, які зазначенні в цих угодах (табл.1.5).

Таблиця 1.5

Міжнародні угоди та договори України, які регулюють питання пенсійного забезпечення

№	Держава	Міжнародні договори (угоди)
1.	Білорусь	Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року, вступила в силу з дня підписання
2.	Вірменія	
3.	Казахстан	
4.	Киргизстан	
5.	Російська Федерація	
6.	Таджикистан	
7.	Туркменістан	
8.	Узбекистан	
9.	Угорщина	Угода між Союзом РСР і Угорською Народною Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписана 20.12.1962 р., ратифікована 31.05.1963 р., набула чинності з 12 квітня 1963 року
10.	Молдова	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Молдова про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення, підписана 29.08.1995 р., ратифікована ВРУ 29.10.1996 р., набула чинності з 19 грудня 1996 року

11.	Грузія	Угода між Урядом України і Урядом Республіки Грузія про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення підписана 09.01.1995 р., ратифікована ВРУ 22.11.1995 р., набула чинності з 22 грудня 1995 року
12.	Азербайджан	Угода між Урядом України і Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі пенсійного забезпечення, підписана 28.07.1995 р., ратифікована ВРУ 07.05.1996 р., набула чинності з 2 листопада 1996 року
13.	Монголія	Угода між СРСР і Монгольською народною Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписана 06.04.1981 р., ратифікована 02.12.1981 р., набула чинності з 28 січня 1982 року
14.	Румунія	Угода між Союзом РСР і Румунською Народною Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписана 24.12.1960 р., ратифікована 10.05.1961 р., набула чинності з 27 червня 1961 року
15.	Білорусь	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про гарантії прав громадян в галузі пенсійного забезпечення, підписана 14.12.1995 р., ратифікована - 22.11.1996 р., набула чинності з 11 лютого 1997 року.
16.	Латвія	Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 26.02.1998 р., ратифікований ВРУ 19.03.1999 р., набув чинності з 11 червня 1999 року
17.	Королівство Іспанія	Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення, громадян підписана 07.10.1996 р., ратифікована ВРУ 17.12.1997 р., набула чинності з 27 березня 1998 року
18.	Литва	Договір між Україною та Литовською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 23.04.2001 р., ратифікований ВРУ 10.01.2002 р., набув чинності з 8 лютого 2002 рок
19.	Естонія	Договір між Урядом України і Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі соціального забезпечення, підписаний 20.02.1997 року, ратифікований ВРУ 04.11.1997 р., набув чинності з 28 січня 1998 року
20.	Словаччина	Договір між Україною та Словацькою Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 05.12.2000 р., ратифікований ВРУ 20.09.2001 р., набув чинності з 1 січня 2002 року
21.	Чехія	Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення, підписаний 04.07.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 1 квітня 2003 року
22.	Болгарія	Договір між Україною та Республікою Болгарією про соціальне забезпечення, підписаний 04.09.2001 року, ратифікований ВРУ 22.11.2002 р., набув чинності з 1 квітня 2003 року
23.	Португалія	Угода між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення, підписана 07.07.2009 р.(не набрала чинності)

* Складено автором за даними [1, с. 68].

Важливе місце в системі пенсійного забезпечення займає ПФУ, який виступає центральним органом виконавчої влади, здійснює керівництво та

управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та підготовляє документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду та виконує інші функції, передбачені законами, Положенням про ПФУ.

Напрями використання коштів Пенсійного фонду визначені ст. 73 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та включають виплату пенсій; надання соціальних послуг, передбачених цим законом; оплату послуг із виплати і доставки пенсій та формування резерву коштів Пенсійного фонду; фінансування адміністративних витрат, пов'язаних із виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду. Завданнями ПФУ є фінансування визначених соціальних програм держави, до складу яких входять: виплата допомоги малозабезпеченим пенсіонерам; фінансування допомоги з догляду за дитиною; забезпечення виплат трудових і соціальних пенсій (за віком, за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років та ін.); забезпечення витрат на поховання пенсіонерів; одинаками й інвалідами та виплата допомоги з догляду за дітьми; фінансування надбавок до пенсій, пільг жертвам політичних репресій та ін. [18].

Разом з цим, виходячи із Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», державний контроль та нагляд у сфері НПЗ, а точніше за діяльністю НПФ, банківських установ та страхових організацій здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Комісія як орган державного контролю та нагляду в даній сфері, оприлюднює перелік юридичних осіб, що проводять діяльність у сфері НПЗ, здійснює обмін інформацією, що необхідна для державного контролю та нагляду у сфері НПЗ з певними державними органами. Контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у системі накопичувального пенсійного забезпечення здійснює Антимонопольний комітет України в межах повноважень, передбачених законом. Антимонопольний комітет України

письмово повідомляє національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про прийняті ним рішення щодо порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками недержавного пенсійного забезпечення.

Відтак, питання пенсійного забезпечення в Україні врегульовується понад 30 законами, які встановлюють правила пенсійного забезпечення окремих категорій, і неодноразово повторюють одне одного. Тому головним та досить актуальним є питання систематизації, та згуртування пенсійного законодавства, встановлення єдиних системних підходів до правового регулювання у сфері пенсійного забезпечення.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичних та організаційно-правових засад функціонування системи пенсійного забезпечення, дало змогу зробити наступні висновки.

Сутність пенсійного забезпечення проявляється в різних аспектах: соціальному, економічному, фінансовому і правовому. Виходячи з різних аспектів, цілями пенсійного забезпечення є: захист від бідності і забезпечення гідного рівня життя, перерозподіл доходів від активного працездатного покоління на користь покоління пенсіонерів, формування фінансових джерел і виплата пенсій, забезпечення рівних прав учасників пенсійного забезпечення.

В Україні на даний час функціонують два рівні – загальнообов'язкове державне пенсійне страхування і недержавне пенсійне забезпечення. Керівництво та управління різними рівнями системи пенсійного забезпечення, збір, акумуляція та облік страхових внесків, виплата пенсій здійснюється через відповідні установи (пенсійні фонди, страхові компанії, банківські установи). Поєднання розподільчої і недержавної складових повинно забезпечити соціальні гарантії та фінансову стабільність пенсійної системи, оскільки солідарна і накопичувальна системи підвладні впливу різних ризиків: перша

вразлива щодо демографічних ризиків і досить стійка до інфляційних, а друга – навпаки.

Визначено, що існують значні системні недоліки у пенсійному законодавстві, що створюють глибокий дисбаланс між пенсійними виплатами, призначеними за нормами універсального та спеціального законодавства. Так, чинний механізм фінансового забезпечення виплати дострокових пенсій зазвичай передбачає перекладання (повне або часткове) відповідних зобов'язань на державний бюджет. Окремі категорії осіб одержують значні преференції, пов'язані з достроковим виходом на пенсії, у вигляді більш раннього призначення пенсійних виплат та більшого періоду їх отримання, які оплачують здебільшого за рахунок коштів державного бюджету.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз сучасного стану пенсійного забезпечення в умовах реформування пенсійної системи України

Для аналізу стану системи пенсійного забезпечення України доцільно виділити основні етапи формування, які визначали ключові параметри та тенденції. Виходячи з цього, можна виокремити такі періоди розвитку пенсійного забезпечення в Україні (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи розвитку пенсійного забезпечення України*

Етапи		Основні риси
1 етап	до 2003 р.	Становлення та розвиток пенсійної системи України регулюється Законом України «Про пенсійне забезпечення» від 04 листопада 1991 р., відповідно до якого солідарна модель пенсійної системи функціонувала за розподільчим принципом, нарахування пенсій проводилося диференційовано залежно від заробітної плати у період трудової діяльності та тривалості трудового стажу.
2 етап	2004- 2011 рр.	Створення багаторівневої (двохрівневої) пенсійної системи. Нова пенсійна система складається з трьох рівнів: перший рівень – солідарна система, другий рівень – накопичувальна система, третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення. Другий етап пенсійної реформи був направлений на розбудову трирівневої пенсійної системи, але так і залишився не впровадженим.
3 етап	01.10.2011-2014рр.	Реформа першого рівня (поступове підвищення пенсійного віку, тривалості страхового стажу, обмеження максимальних пенсій, зміна умов нарахування спеціальних пенсій).
4 етап	2015-дотепер	У рамках пенсійної системи значна кількість заходів була спрямована на обмеження можливостей раннього виходу на пенсію. Встановлено обмеження мінімального віку та розпочато поступове підвищення професійного страхового стажу, необхідного для виходу на пенсію за вислугу років; оподаткування призначених пенсій, замороження індексації пенсій, осучаснення пенсій тощо.

* Складено автором самостійно.

Створення пенсійної системи України було започатковане прийняттям закону «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. Заснований на поєднанні принципів соціального страхування і соціальної допомоги, даний закон закладав страхові основи захисту людей похилого віку, інвалідів, передбачивши відокремлення пенсійної системи від державного бюджету.

Солідарна система пенсійного забезпечення ґрунтується на принципі «солідарності поколінь». Під цим мається на увазі, що кожне покоління проходить процес, коли воно в своєму сучасному робочому стані забезпечує пенсією людей похилого віку, а відповідно переходячи самі в цей стан, їх утримують молодші покоління. Саме така система є особливою характеристикою для індустріального суспільства, яке розвивається, для суспільства, в якому рівень народжуваності перевищує хоча б на мінімальному рівні рівень смертності.

Незважаючи на задекларовану трирівневу систему пенсійного забезпечення, єдиною ланкою пенсійного забезпечення в Україні, яка повною мірою виконує покладені на неї функції, є солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Впровадження пенсійної реформи в Україні було розпочато ще у 2004 р., але серйозних зрушень у пенсійному забезпеченні громадян так і не відбулося. Суть проголошеної пенсійної реформи полягала в переході до трирівневої пенсійної системи забезпечення пенсійних виплат. Натомість до цього часу діє лише солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а частка недержавного пенсійного забезпечення становить в Україні всього 0,03%.

Накопичувальна ж система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відсутня зовсім, хоча передбачалося, що вона буде запроваджена у 2012 р., і 7% від заробітної плати працівника буде спрямовано на персональні рахунки громадян. Ці кошти мали стати інвестиційним фондом вітчизняної економіки, а дохід від інвестицій мав би збільшувати розмір майбутніх пенсійних виплат.

Відтак, станом на 1 січня 2020 р. на обліку в Пенсійному фонді України перебувало 11 334,7 тис. пенсіонерів, що на 135,7 тис. осіб менше порівняно зі станом на 1 січня 2019 р. (рис.2.1). Із загальної чисельності пенсіонерів: 6 993,5 тис. жінок (61,7%) та 4 341,2 тис. чоловіків (38,3%).

У 2019 р. видатки на пенсійні виплати становили 413,0 млрд. грн. (в тому числі на проведення перерахунків пенсій колишнім військовослужбовцям та працівникам органів внутрішніх справ склали 5,5 млрд. грн.). У 2019 р. Пенсійним фондом забезпечено виплату пенсій 11,3 млн. громадян. Призначено 378,8 тис нових пенсій. Середній розмір пенсії протягом 2019 р. зріс на 437 грн. (16,5%) – з 2 646 грн. на 1 січня 2019 р. до 3 083 грн. на 1 січня 2020 р. Мінімальна пенсія за віком зросла з 1 497 грн. станом на 01.01.2019 р. до 1 638 грн. станом на 01.01.2020 р.

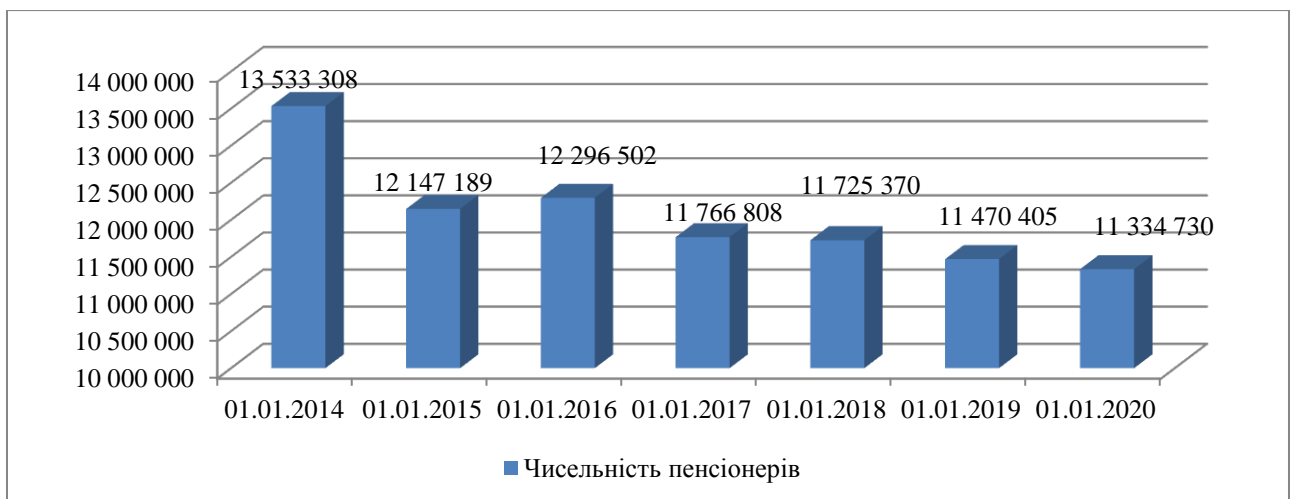

Рис. 2.1. Динаміка чисельності пенсіонерів, осіб*

* Побудовано автором за даними [38].

Підвищення пенсій у зв'язку із зростанням прожиткового мінімуму упродовж 2020 р. провадилося двічі: з 1 липня та з 1 грудня (табл. 2.2). Підвищенню підлягали пенсійні виплати, розмір яких згідно із законодавством обчислюється виходячи із прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. При цьому, підвищення мінімального розміру пенсії та надбавки до пенсії за понаднормовий стаж проводився лише непрацюючим пенсіонерам. Пенсіонерам, які продовжують працювати, збільшення зазначених розмірів виплат (мінімальної пенсії та

підвищення за понаднормовий стаж) здійснюватиметься після звільнення їх з роботи, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб на момент звільнення.

Таблиця 2.2

Розмір пенсійної виплати у 2020 р., грн.*

Вид пенсійної виплати	Розмір пенсійної виплати (грн)		
	з 1 січня	з 1 липня	з 1 грудня
Мінімальна пенсія за віком (для непрацюючих)	1 638,00	1 712,00	1 769,00
Мінімальна пенсійна виплата особам з інвалідністю	1 638,00	1 712,00	1 769,00
Мінімальний розмір пенсії у разі втрати годувальника:			
на одного утриманця (100% ПМ*)	1 638,00	1 712,00	1 769,00
на двох утриманців (120% ПМ)	1 965,60	2 054,40	2 122,80
на трьох і більше утриманців (150% ПМ)	2 457,00	2 568,00	2 653,50
Мінімальний розмір пенсії у разі втрати годувальника з числа військовослужбовців (два прожиткові мінімуми для непрацездатних осіб)	3 276,00	3 424,00	3 538,00
Мінімальні пенсійні виплати для осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників бойових дій:			
1 групи (650 % ПМ)	10 647,00	11 128,00	11 498,50
2 групи (525 % ПМ)	8 599,50	8 988,00	9 287,25
3 групи (360 % ПМ)	5 896,80	6 163,20	6 368,40
учасники бойових дій (165 % ПМ)	2 702,70	2 824,80	2 918,85
Підвищення для осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників бойових дій:			
1 групи (50% ПМ)	819,00	856,00	884,50
2 групи (40% ПМ)	655,20	684,80	707,60
3 групи (30% ПМ)	491,40	513,60	530,70
учасники бойових дій (25% ПМ)	409,50	428,00	442,25
Підвищення іншим учасникам війни (15% ПМ)	245,70	256,80	265,35

* Складено автором за даними [38].

Особам, які досягли віку 65 років, за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу, мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється в розмірі 40% мінімальної заробітної плати, визначеної законом про Державний бюджет України на відповідний рік, але не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. При визначенні розміру пенсії застосовується величина оцінки

вартості одного року страхового стажу на рівні 1%. Так, при наявності страхового стажу 35 років пенсія встановлюється у розмірі 35% заробітку, визначеного для обчислення пенсії. Зарахування місяця роботи до страхового стажу як повного місяця здійснюється за умови сплати за відповідний місяць роботи страхових внесків у сумі не менше, ніж мінімальний страховий внесок. У 2020 р. мінімальний страховий внесок становить 1039,06 грн. (4 723 грн. (мінімальна заробітна плата) x 22% (єдиний соціальний внесок). Динаміка середнього та мінімального розміру пенсійних виплат відображена на рис.2.2.

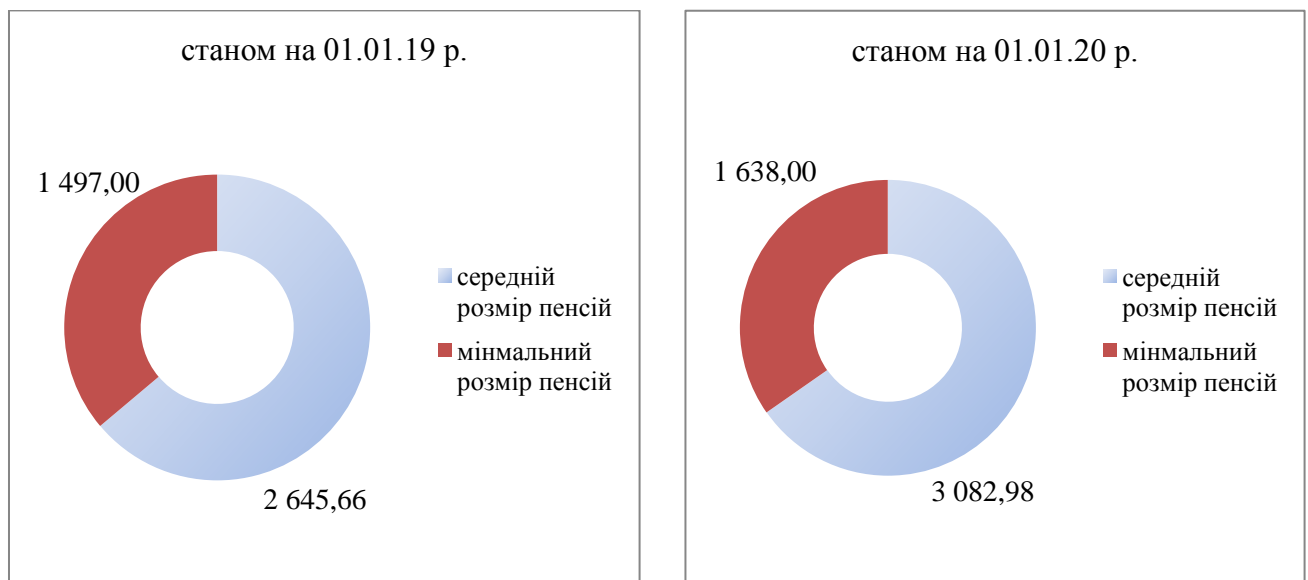

Рис. 2.2. Динаміка середнього та мінімального розміру пенсійних виплат, грн.*

* Побудовано автором за даними [38].

У 2020 р. відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01.04.2020 р. № 251 «Деякі питання підвищення пенсійних виплат і надання соціальної підтримки окремим категоріям населення у 2020 році» з 01.04.2020 р. встановлено:

-щомісячну компенсаційну виплату особам, яким виповнилося 80 років і більше, в розмірі 500 грн, у яких розмір пенсійних виплат з урахуванням надбавок та підвищень не досягає розміру середньої заробітної плати, яка враховується для обчислення пенсій за 2019 рік, і мінімальну пенсійну виплату

на рівні 2 600 грн таким особам, якщо вони мають відповідний страховий стаж (20 років – жінки, 25 років – чоловіки);

-одноразову грошову допомогу в сумі 1 000 грн окремим категоріям населення, зокрема особам із числа одержувачів пенсій, державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства і дітям з інвалідністю та державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, а також особам з інвалідністю.

Разом з цим, за видами призначених пенсій чисельність пенсіонерів на 01.01.2020 р. розподілилася таким чином: за віком – 8 534,6 тис. осіб, по інвалідності – 1 454,5 тис. осіб, у разі втрати годувальника – 648,6 тис. осіб, за вислугу років – 616,0 тис. осіб, соціальні пенсії – 77,6 тис. осіб, довічне грошове утримання суддям у відставці – 3,4 тис. осіб. (табл.2.3).

Таблиця 2.3

**Розподіл пенсіонерів за видами та розмірами призначених пенсій
у 2019-2020 рр.***

Види пенсій	Станом на 01.01.2019		Станом на 01.01.2020	
	кількість, осіб	середній розмір пенсії, грн.	кількість, осіб	середній розмір пенсії, грн.
за віком	8 693 013	2 648,24	8 534 558	3 064,77
по інвалідності	1 370 249	1 994,94	1 405 704	2 480,41
у зв'язку з втратою годувальника	536 132	2 254,57	539 097	2 699,70
за вислугу років	229 732	2 476,92	220 594	2 841,74
соціальні пенсії	84 027	1 499,59	77 632	1 644,25
пенсії військово-службовців	553 958	4 682,05	553 767	5 303,01
довічне грошове утримання суддів	3 294	28 702,37	3 378	45 874,27
Середній розмір пенсійної виплати		2 644,66		3 082,98

* Складено автором за даними [38].

Серед груп пенсіонерів, визначених Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, найбільшу групу становлять пенсіонери за віком. Їхня чисельність у 2018 р. дорівнювала 8 693 тис. осіб і у 2019 р. зменшилась до 8 534 тис. осіб. Набагато менша чисельність

пенсіонерів двох інших груп. Так, у 2018 р., кількість пенсіонерів у зв'язку з інвалідністю становила 1370 тис. осіб, у 2019 р. збільшилась до 1405 тис. осіб. Схожа тенденція щодо пенсіонерів у разі втрати годувальника: їхня кількість у 2018 р. становила 536 тис. осіб і у 2019 р. збільшилась до 539 тис. осіб.

Водночас за розмірами пенсій чисельність пенсіонерів станом на 01.10.2019 р. розподілилася таким чином (рис. 2.3): до 1400 грн – 73,4 тис осіб (0,6% загальної чисельності); від 1401 грн до 1500 грн – 1820 тис осіб (0,1%); від 1501 грн до 2000 грн – 4769,4 тис осіб (42,0%); від 2001 грн до 3000 грн – 3121,1 тис осіб (27,5%); від 3001 грн до 4000 грн – 1422,5,0 тис осіб (12,5%); від 4001 грн до 5000 грн – 688,6 тис осіб (6,1%); від 5001 грн до 10000 грн – 1027,6 тис осіб (9,1%); понад 10000 грн – 244,6 тис осіб (2,1%).

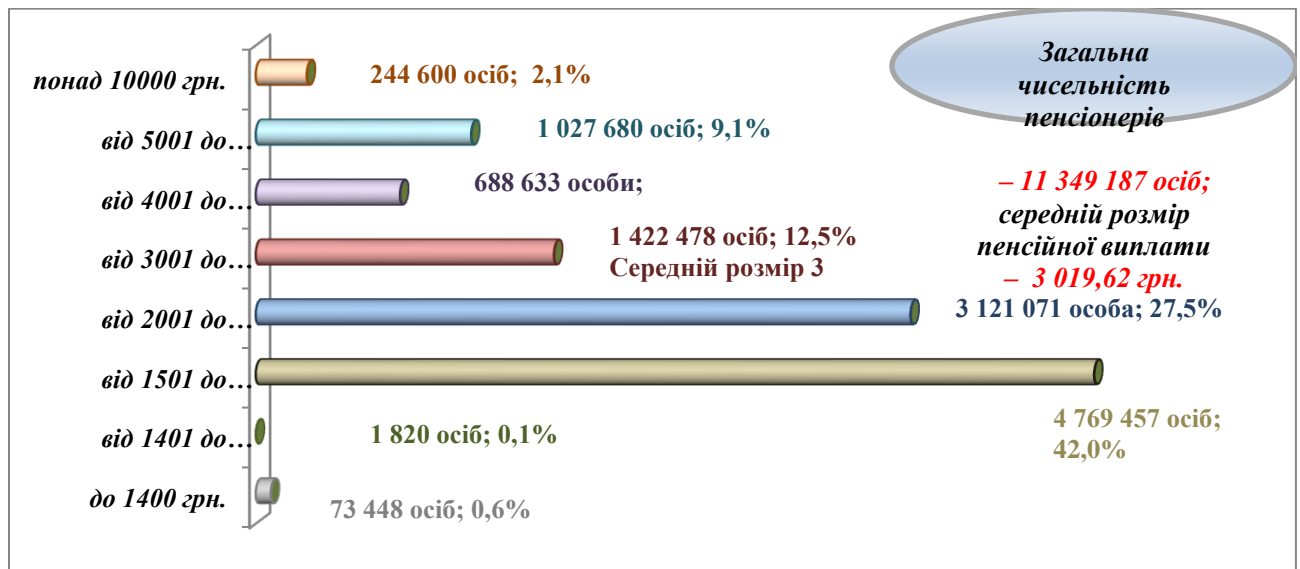

Рис. 2.3. Питома вага пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій у загальній їх чисельності станом на 01.10.2019 р.*

* Побудовано автором за даними [38].

Право на пенсію за віком мають громадяни, які досягли пенсійного віку та набули необхідний страховий стаж. Для виходу на пенсію у 2020 р. після досягнення віку чоловіками 60 років та жінками 59 років (з 1 квітня 2020 р. – 59 років 6 місяців) потрібно мати страховий стаж не менше 27 років. Якщо в особи на час досягнення пенсійного віку немає необхідного страхового стажу, вона зможе вийти на пенсію за віком пізніше, після досягнення 63 або 65 років.

Зокрема, при наявності на момент досягнення зазначеного пенсійного віку (чоловіками 60 років та жінками 59 років (з 1 квітня 2020 року – 59 років 6 місяців)) страхового стажу від 17 до 27 років, особи матимуть право на призначення пенсії за віком після досягнення 63-річного віку. При наявності в особи страхового стажу від 15 до 17 років, правом на призначення пенсії за віком вона скористається лише після досягнення 65-річного віку.

У період з 01.01.2019 р. по 31.12.2020 р. особам, які досягли пенсійного віку 60 років та не набули необхідний страховий стаж, за наявності у них не менше 15 років страхового стажу встановлюється державна соціальна допомога непрацездатній особі, яка досягла пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату. Зазначена тимчасова державна соціальна допомога призначається органами соціального захисту населення з урахуванням майнового стану особи до дати, коли вона набуде право на призначення пенсії. Така допомога виплачується за рахунок коштів державного бюджету.

Водночас у 2019 р. за міжнародними зобов'язаннями забезпечено своєчасну виплату пенсій громадянам України, які проживають за кордоном, на суму 158,0 тис дол. США та 2 930,4 тис. євро (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Виплата пенсій громадянам України, які виїхали
на постійне місце проживання за кордон, за 2019 рік***

№ /п	Країни	чисельність, осіб	сума до виплати річна, дол. США	сума до виплати, на місяць, на 1 особу, дол. США
1	Азербайджан	2	2 362,70	98,45
2	Білорусь	16	30 465,87	158,68
3	В'єтнам	6	3 132,21	43,50
4	Ізраїль	40	59 447,47	123,85
5	Канада	5	9 280,58	154,68
6	Польща	25	16 410,56	54,70
7	США	23	34 294,87	124,26
8	Хорватія	2	1 962,94	81,79
9	Швеція	1	688,02	57,34
Разом		120	158 045,22	109,75

* Складено автором за даними [38].

У разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, за заявою пенсіонера може бути виплачена йому за шість місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання. Під час перебування за кордоном пенсія виплачується в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Відтак, слід зазначити, що основними проблемами чинної системи пенсійного забезпечення є проблеми соціального характеру, а саме те, що чинна солідарна система пенсійного забезпечення є соціально несправедливою – насамперед і найбільшою мірою щодо найбідніших верств населення. Чинна солідарна система пенсійного забезпечення є також економічно необґрунтованою і фінансово неспроможною, що, своєю чергою, віддзеркалює проблеми економічного характеру. Надмірно високі ставки пенсійних внесків спричиняють додаткове навантаження на економіку.

2.2. Оцінка діяльності Пенсійного фонду в системі пенсійного забезпечення України

Пенсійне забезпечення є основною складовою державної системи соціального захисту населення в Україні. Відповідно, воно може вважатися досконалим лише тоді, коли національна пенсійна система є фінансово захищеною та стабільною від ризиків. Стабільність пенсійної системи може бути забезпечена лише за умови його бездефіцитності. Пенсійний фонд здійснює керівництво та управління солідарною системою, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для її виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду та здійснює інші функції, передбачені законодавством. Порушення принципів економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів та внутрішнього валового продукту (ВВП)

за формування бюджету Пенсійного фонду зумовило значні обсяги його дефіциту та спричинило суттєву зміну структури доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду.

Впродовж 2019 р. загальні доходи бюджету Пенсійного фонду становили 434,9 млрд. грн. (без урахування залишку на початок року) (рис. 2.4). Порівняно з 2018 р. загальні доходи зросли на 82,7 млрд. грн., або на 19,6%. У структурі загальних доходів 241,8 млрд. грн. (55,6%) – власні, 193,1 млрд. грн. (44,4%) – кошти державного бюджету. За 2019 р. власні надходження зросли порівняно з 2018 р. на 39,7 млрд. грн., або 19,6%. За джерелами надходжень власні доходи розподіляються: частина ЄСВ, розподілена на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування – 236,3 млрд. грн. (97,7% суми власних доходів); інші власні доходи – 5,5 млрд. грн. (2,3% суми власних доходів). Відтак, спостерігаємо велику амплітуду зміни темпів зростання доходів Пенсійного фонду України. Різкі коливання динаміки доходів негативно впливають на економічну систему країни та підривають стабільність державних фінансів.

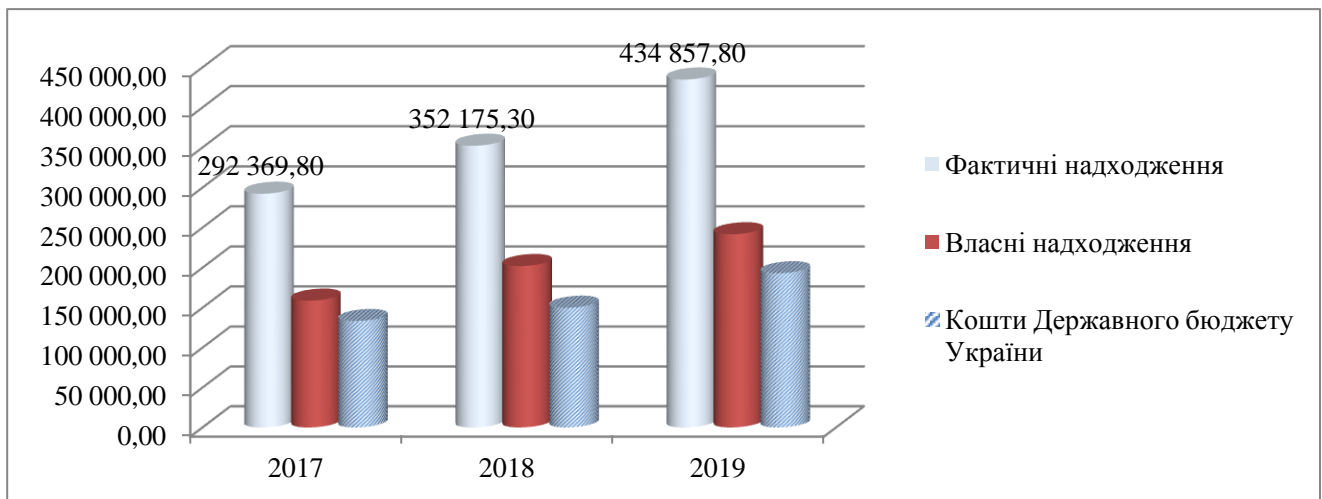

Рис. 2.4. Динаміка доходів Пенсійного фонду за 2017–2019, млн. грн.*

* Побудовано автором за даними [38].

Власні доходи Пенсійний фонд України одержує від розмежування єдиного соціального внеску. Чинним законодавством передбачено, що його платниками є, зокрема: роботодавці; працівники; фізичні особи, які виконують роботи (надають послуги) за цивільно-правовими договорами; фізичні особи-підприємці; особи, які забезпечують себе роботою самостійно; громадяни,

які працюють в юридичних особах резидентів України – за кордоном або нерезидентів – в Україні; особи, які працюють на виборних посадах в органах влади; працівники воєнізованих формувань; військовослужбовці та інші категорії застрахованих осіб. Роботодавці нараховують та сплачують ЄСВ за ставкою 22%. Встановлений єдиний соціальний внесок є одним з найбільших у світі, а зважаючи на те, що до його складу не включено збору на медичне страхування, можна стверджувати про надмірне навантаження фонду оплати праці у нашій державі. Великий розмір єдиного соціального внеску зумовлений переважно значними потребами Пенсійного фонду України в залученні необхідних фінансових.

За даними Державної фіскальної служби України, станом на 01.01.2020 р. на обліку перебувало 2425,1 тис. платників внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що на 58,1 тис. платників більше у порівнянні з 01.01.2019 р. На 01.01.2020 р. в загальній кількості платників: юридичних осіб – 617,4 тис (25,5%); фізичних осіб-підприємців – 1788,8 тис (73,3%); осіб, які провадять незалежну професійну діяльність – 25,6 тис (1,1%); членів фермерських господарств – 3,3 тис осіб (0,1%). Загальна чисельність застрахованих осіб у грудні 2019 р. становила 13,2 млн. осіб, з яких найманих працівників – 10,3 млн. осіб (рис. 2.5).

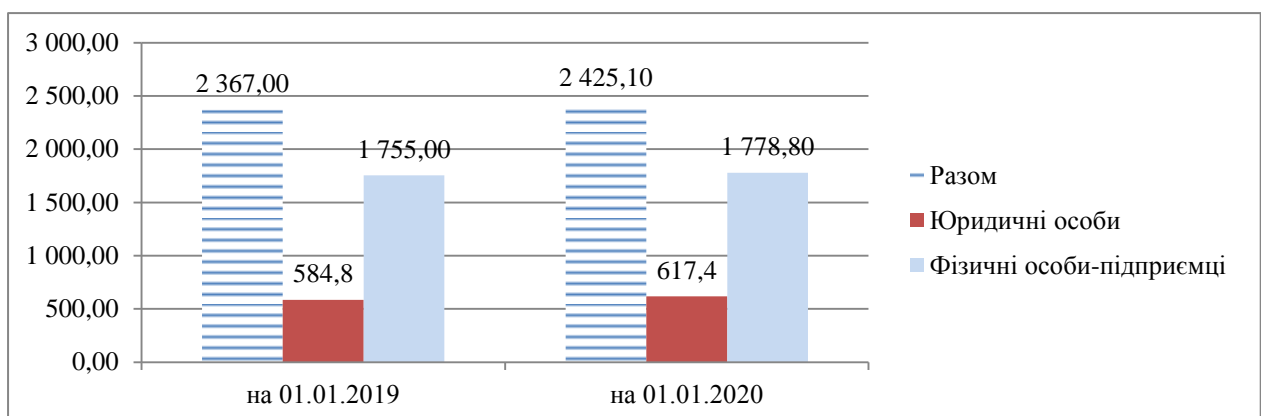

Рис. 2.5. Динаміка кількості платників ЄСВ впродовж 2018-2019 рр., тис. осіб*

* Побудовано автором за даними [38].

Водночас, видатки Пенсійного фонду України у 2019 р. становили 435,9 млрд. грн., що на 77,3 млрд. грн., або на 21,6%, більше порівняно з 2018 р. За 2019 р. власні надходження зросли у порівнянні з 2018 р. на 39,7 млрд. грн., або на 19,6% (рис.2.6).

На пенсійні виплати спрямовано 413,0 млрд. грн., на погашення позики 2018 р. – 4,7 млрд. грн. інші видатки – 18,2 млрд. грн., із них – 1,6 млрд. грн. – оплата послуг поштових підприємств з виплати та доставки пенсій (0,4% загальних видатків), 5,3 млрд. грн. – адміністративні видатки (1,2%).

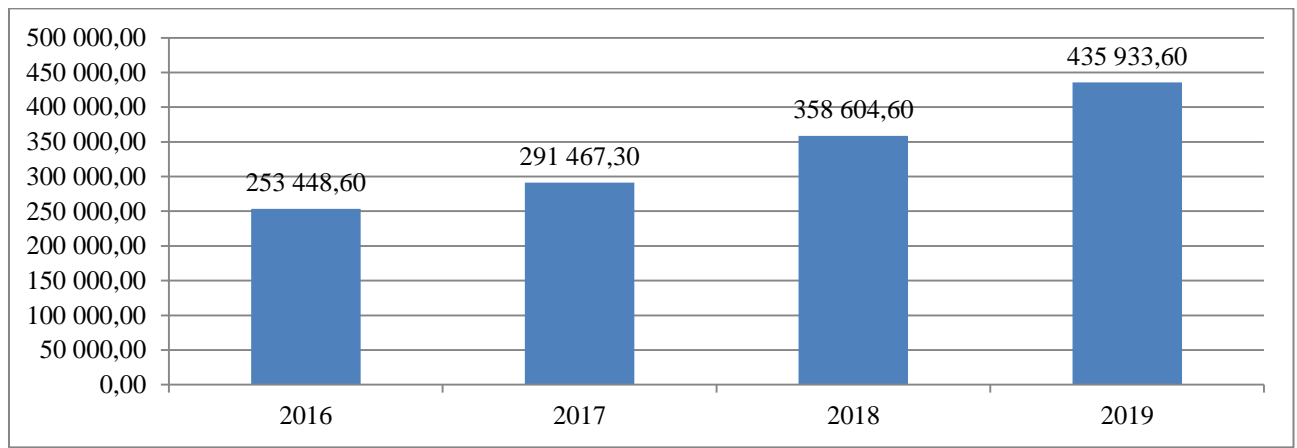

Рис. 2.6. Видатки Пенсійного фонду України у 2016-2019 рр., млн. грн.*

* Побудовано автором за даними [38].

Аналізуючи всі витрати на пенсійне забезпечення, варто визнати, що з кожним роком вони зростають. Витрати на пенсійне страхування перевищують темпи економічного зростання в державі, що зумовлено великою кількістю пенсіонерів та зменшенням кількості платників податків, зайнятих людей, а також недосконалою системою накопичення грошей та фінансовою кризою, яка є сигналом для виникнення та розвитку негативних тенденцій в найближчому майбутньому.

У 2019 р. видатки на пенсійні виплати становили 413,0 млрд. грн. (в тому числі на проведення перерахунків пенсій колишнім військовослужбовцям та працівникам органів внутрішніх справ склали 5,5 млрд грн). Адміністративні витрати, пов'язані з виконанням функцій, покладених на органи пенсійного

фонду України, у 2019 р. склали 5 339,8 млн грн, що становить 1,2% загальних річних доходів пенсійного фонду, порівняно з 2018 р. адміністративні видатки в абсолютній сумі збільшилися на 888,4 млн грн, при цьому їх питома вага у загальних видатках пенсійного фонду залишилася незмінною (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Структура видатків Пенсійного фонду України
у 2019 році, млрд. грн.***

Видатки Пенсійного фонду	частка у загальній структурі
видатки на пенсійні виплати	94,7 %
погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунка у 2018 році	1,1 %
видатки на виплату пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг у готівковій формі	2,5 %
адміністративні видатки, пов'язані із виконанням функцій, покладених на органи пенсійного фонду України	1,2 %
оплата послуг з виплати та доставки пенсійних виплат	0,4 %
відшкодування витрат ат «Укрпошта» за надання послуг, пов'язаних з виплатою та доставкою пенсій і грошової допомоги населенню	0,1 %

* Складено автором за даними [38].

Вплив державного пенсійного страхування значною мірою визначається обсягом ресурсів, що їх спрямовують на пенсійні виплати. Узагальнюючу оцінку ролі державного пенсійного страхування в країні можна зробити, на нашу думку, на основі аналізу співвідношення видатків Пенсійного фонду та ВВП. (рис. 2.7). Зазначений показник у 2019 р. становив 10,8%, а в 2014 р. – 15,3%. Досягнутий рівень видатків стосовно ВВП є значно вищим, ніж у розвинених економічних країнах. Враховуючи те, що майже 1/5 від створеного у країні ВВП перерозподіляють через Пенсійний фонд, можна зробити висновок про значний вплив державного пенсійного страхування на економічні процеси в країні.

Системне порушення принципу економічної залежності видатків споживання від отриманих доходів і ВВП в умовах депопуляції та старіння

населення спричинило зростання частки витратів на державне пенсійне забезпечення у ВВП.

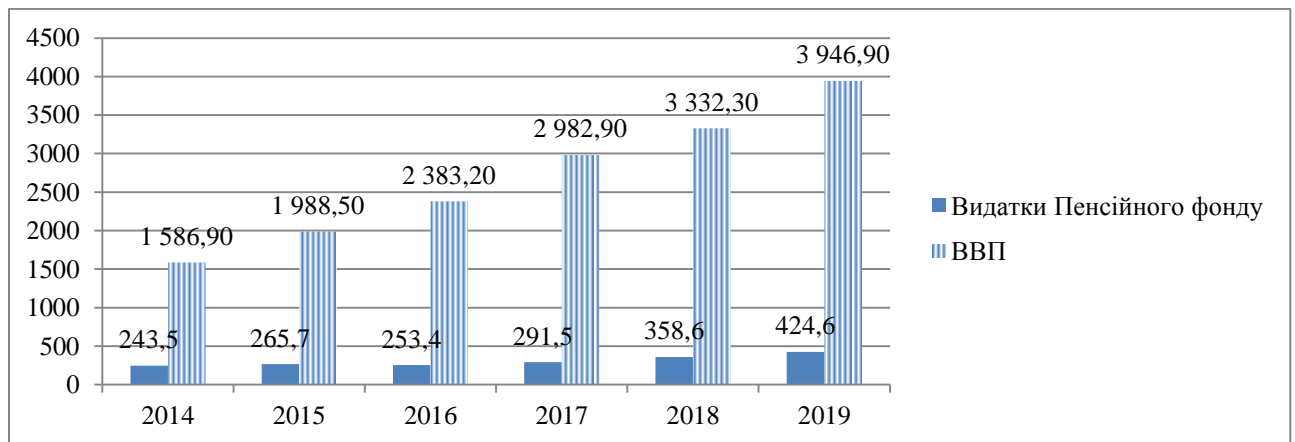

Рис. 2.7. Динаміка витратів Пенсійного фонду України та ВВП протягом 2014-219 рр., млрд. грн.*

* Побудовано автором за даними [38].

Водночас, загальна заборгованість зі сплати платежів до Пенсійного фонду та ЄСВ станом на 1 січня 2020 р. становила 34,0 млрд. грн., у тому числі:

- заборгованість зі сплати ЄСВ – 18,5 млрд грн (54,5% загальної суми боргу), з якої заборгованість

фізичних осіб-підприємців 10,1 млрд грн;

- з відшкодування пільгових пенсій – 14,0 млрд грн (41,2%);
- з відшкодування наукових пенсій – 0,1 млрд грн (0,3%);
- по фінансових санкціях та пені – 0,5 млрд грн (1,4%);
- з відшкодування регресних вимог – 24,6 млн грн (0,1%);
- недоїмка зі сплати страхових внесків попередніх періодів – 0,9 млрд грн (2,5%).

Основними причинами зростання заборгованості є: несплата зобов'язань щодо сум ЄСВ фізичними особами-підприємцями; відсутність коштів на фінансування поточних зобов'язань державних підприємств з відшкодування сум фактичних витрат на виплату та доставку пільгових пенсій та погашення заборгованості.

Разом з цим, у 2019 р. ПФУ впроваджено систему призначення пенсій за принципом «одне відвідування», створено мобільний додаток «Пенсійний фонд». В особистих кабінетах користувачів вебпорталу електронних послуг Пенсійного фонду України впроваджені сервіси: електронна трудова книжка та пенсійний калькулятор. З метою спрощення технології одержання послуг запроваджено нову модель звернення через вебпортал електронних послуг Пенсійного фонду України за принципом «одне відвідування», що передбачає подання документів для призначення пенсій виключно в електронному вигляді зі зверненням до сервісного центру один раз за отриманням пенсійного посвідчення. Нова модель дозволяє особам для призначення пенсії формувати електронне звернення, прикріплювати до нього скановані копії необхідних документів, завірені електронним підписом. Є однією з складових частин системи надання послуг в електронній формі («е-пенсія»), що реалізується Пенсійним фондом України і включає всі заходи з переведення в електронну форму способів та результатів надання послуг, організації обміну даними з іншими реєстрами для зменшення паперового документообігу при наданні послуг.

За вересень-грудень 2019 р. сервісом скористались 3,0 тис. осіб. З вересня 2019 р. Пенсійним фондом України запроваджено у тестовому режимі новий електронний сервіс – мобільний додаток «Пенсійний фонд», завдяки чому реалізовано доступ до електронних сервісів у зручному форматі з мобільних пристроїв – смартфонів та планшетів. За допомогою мобільного додатку громадяни мають можливість подавати документи для призначення або перерахунку пенсії, отримати доступ до електронної пенсійної справи; перегляд та отримання відомостей про виплачену заробітну плату, сплачені на користь особи страхові внески, набутий страховий стаж.

На сьогодні, пенсійна система України не спроможна забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів та є непосильним тягарем для державного бюджету, за рахунок якого покривається дефіцит бюджету Пенсійного фонду, оскільки,

на потреби пенсіонерів відволікаються кошти, що призначаються на інші суспільні потреби: освіту, науку, медицину, армію тощо.

Загальноприйнятим показником рівня пенсій є коефіцієнт заміщення, тобто відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати. Відповідно до норм Міжнародної організації праці, він має становити не менш як 55% (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Співвідношення середньомісячного розміру пенсії та середньомісячної заробітної плати у 2010–2019 рр. *

	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Середньомісячний розмір пенсії, грн.	Коефіцієнт заміщення, %
2010	2239	1032,6	46,1
2011	2633	1151,9	43,7
2012	3026	1253,3	41,4
2013	3282	1470,7	44,8
2014	3480	1526,1	43,8
2015	4195	1581,5	37,7
2016	5183	1699,5	32,7
2017	7104	1828,3	25,7
2018	7810	2576,8	33,0
2019	9205	3082,9	33,5

*Складено автором за даними [38].

Впродовж 2014-2019 рр. рівень життя пенсіонерів почав різко знижуватися щодо працюючого населення: на початок 2015-го коефіцієнт заміщення становив 37,7% , 2017-го - 27,7%, 2019-го - 33,5%. На початок 2020-го хоч середня пенсія і зросла порівняно з попереднім роком на 16,5% і становить 3083 грн, але щодо заробітної плати зайнятого населення зменшилася, а у 70% українських пенсіонерів середня пенсія - 2074 грн, і цей показник не перевищує 24% середньої зарплати. Такі обставини викликають сумніви у професійності проведення сучасної соціальної політики держави.

Таким чином, для покращення ефективності пенсійного забезпечення потребують вдосконалення механізми збору внесків, співвідношення максимального і мінімального розміру виплат, збалансованість прибуткової та видаткової частини бюджету Пенсійного фонду України.

2.3. Недержавне пенсійне забезпечення в контексті соціального захисту населення України

Недоліки розподільчої (солідарної) системи пенсійного забезпечення, які проявляються насамперед у вразливості до демографічної кризи, як свідчить світовий досвід, можна компенсувати розвитком накопичувальної системи, і зокрема, недержавного пенсійного забезпечення. Розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні розпочався з 2004 р. після набрання чинності Закону «Про недержавне пенсійне забезпечення». Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється шляхом укладання пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками.

Станом на 31.12.2019 р. загальна кількість учасників НПФ становила 874,6 тис. осіб (станом на 31.12.2018 р. – 855,3 тис. осіб), з яких отримують пенсійні виплати 83,9 тис. осіб (9,6% від загальної кількості учасників) (рис. 2.8).

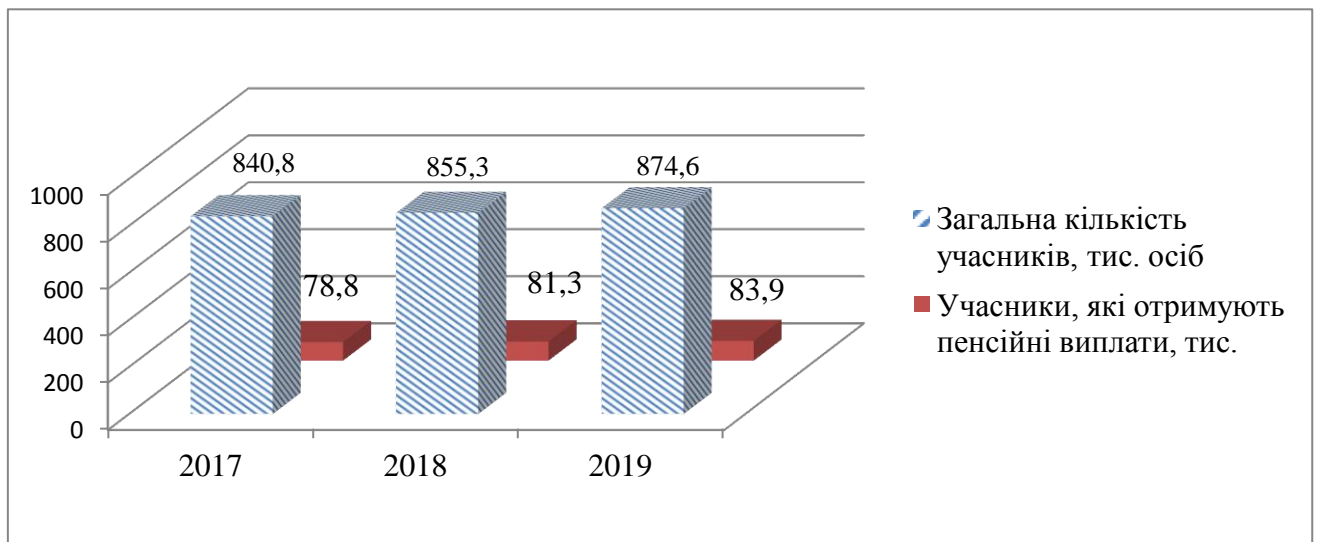

Рис. 2.8. Динаміка кількості учасників недержавних пенсійних фондів впродовж 2017-2019 рр.*

* Побудовано автором за даними [20].

У 2019 р. адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 77,1 тис. шт. пенсійних контрактів, що більше на 12,1% (8,3 тис. шт.) порівняно зі станом на 31.12.2018 р. Збільшення кількості пенсійних контрактів у 2019 р. у

порівнянні з 2017-2018 рр. пов'язане в першу чергу зі збільшенням пенсійних контрактів з фізичними особами. Так, порівняно зі станом на 31.12.2018 р. збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 31.12.2019 р. становило 13,4 % (8,3 тис. шт.); порівняно зі станом на 31.12.2017 р. збільшення кількості контрактів з фізичними особами станом на 31.12.2019 р. становило 35,8% (18,5 тис. шт.) та зменшення з юридичними - 1,4% (0,1 тис. шт.).

Головними зобов'язаннями фонду вважаються пенсійні виплати. Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів України впродовж 2017-2019 рр. відображена в табл. 2.7. Вони становлять левову частку поточних зобов'язань для фонду

Таблиця 2.7

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів України впродовж 2017-2019 рр.*

Показники	2017	2018	2019	Темпи приросту, %	
				2018/ 2017	2019/ 2018
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	58,7	68,8	77,1	17,2	12,1
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	840,8	855,3	874,6	1,7	2,3
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	2 465,6	2 745,2	3 143,3	11,3	14,5
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1 897,3	2 000,5	2 160,8	5,4	8,0
Пенсійні виплати, млн. грн.	696,3	809,9	947,4	16,3	17,0
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	78,8	81,3	83,9	3,2	3,2
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1 455,5	1 767,7	2 200,0	21,4	24,5
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	1 183,9	1 440,5	1 810,9	21,7	25,7
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	271,5	327,2	389,1	20,5	18,9

* Складено автором за даними [20].

Вказані пасиви повинні бути у більшій частині прогнозованими, так як у протилежному випадку це перешкоджає забезпеченню фінансової стійкості і,

відповідно, надійності фонду. Формуються основні джерела зобов'язань фонду за рахунок пенсійних внесків та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних заощаджень. Разом з цим, переважну більшість учасників НПФ у 2019 р. становили особи віком від 25 до 50 років, а саме 57,2%, та особи вікової групи від 50 до 60 років, що становили 25,8%. Частка учасників НПФ вікової групи старше 60 років становила 16,1%, вікової групи до 25 років – 0,9%.

Пенсійні виплати (одноразові та на визначений строк) станом на 31.12.2019 р. становили 947,4 млн. грн., що на 17,0% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2018 р. (табл. 2.8), при цьому одноразові виплати зросли на 9,0%, пенсійні виплати на визначений строк – на 33,5%.

Сукупно недержавними пенсійними фондами станом на 31.12.2019 р. було здійснено пенсійних виплат (одноразових та на визначений строк) 83,9 тисячі учасників, тобто 9,6% від загальної кількості учасників, які отримують пенсійні виплати.

Таблиця 2.8

Динаміка пенсійних виплат впродовж 2017-2019 рр., млн. грн.*

Показник	Станом на			Приріст станом на 2019/2018, (%)
	31.12.2017	31.12.2018	31.12.2019	
Одноразові пенсійні виплати	505,9	545,5	594,5	9,0
Пенсійні виплати на визначений строк	190,4	264,4	352,9	33,5
Всього	696,3	809,9	947,4	17,0

*Складено автором за даними [20].

Середній розмір одноразової пенсійної виплати на одного учасника НПФ, який отримує пенсійну виплату одноразово, станом на 31.12.2019 р. становив 7,5 тис. грн. (станом на 31.12.2018 р. – 7,1 тис. грн.) та середній розмір пенсійної виплати на визначений строк на одного учасника НПФ, який отримує пенсійну виплату на визначений строк, становив 82,7 тис. грн. (станом на 31.12.2018 р. – 63,4 тис. грн.). Тенденція до швидкого зростання одноразових

виплат зумовлена насамперед недостатнім рівнем довіри населення до фінансових інститутів, а також тим, що окремі учасники виводять гроші з фондів. Це значно ускладнює завдання формування довгого інвестиційного ресурсу в недержавних пенсійних фондах.

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 31.12.2019 р. становила 3143,3 млн. грн., що на 14,5%, або на 398,1 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2018 р. та на 27,5%, або на 677,7 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2017 р. (рис. 2.9). Нерівномірне зростання активів різних сегментів ринку можна пояснити різними стадіями їх розвитку: строк функціонування НПФ поки що є недостатнім для нарощування потужних фінансових активів.

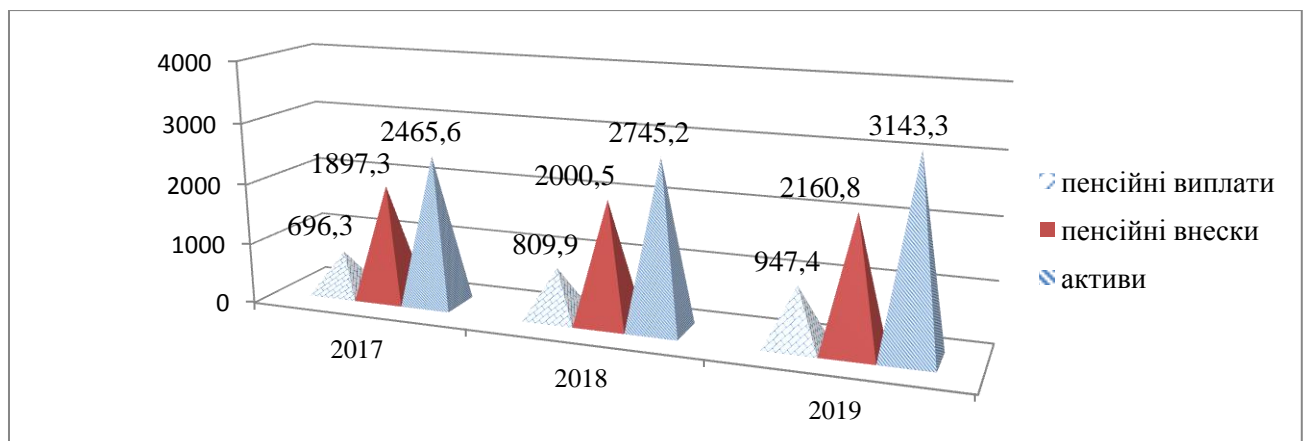

Рис. 2.9. Динаміка основних показників системи НПЗ впродовж 2017-2019 рр., млн. грн.*

*Побудовано автором за даними [20].

Відтак, на сьогодні, сформувалася певна деформована структура активів НПФ. Нестала динаміка цін на акції, що виявляється у значних коливаннях фондових індексів, відштовхує інституціональних інвесторів від придбання таких цінних паперів; мізерний обсяг українських акцій, що перебувають у вільному обігу (в середньому 8–9 % порівняно з 25 % світового стандарту), значно обмежує інвестиційний потенціал НПФ. Цим пояснюється, чому

найбільшу частку активів НПФ становлять грошові кошти на вкладних рахунках у банках, які у разі системної банківської кризи ніяк не захищені.

Станом на 31.12.2019 р. переважними напрямками інвестування пенсійних активів стали цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (45,9%), депозити в банках (38,5% інвестованих активів), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (7,5%), об'єкти нерухомості (2,8%), акції українських емітентів (1,4%) (рис. 2.10).

Оскільки пенсійний фонд бере на себе зобов'язання повернути своїм вкладникам визначені пенсійним контрактом суми коштів, йому потрібно інвестувати задля підтримки своїх вкладників та зокрема і діяльності фонду. Внесені кошти НПФ інвестують в цінні папери (акції, боргові зобов'язання, в тому числі корпоративні та державні облігації) та інвестиційні проекти.

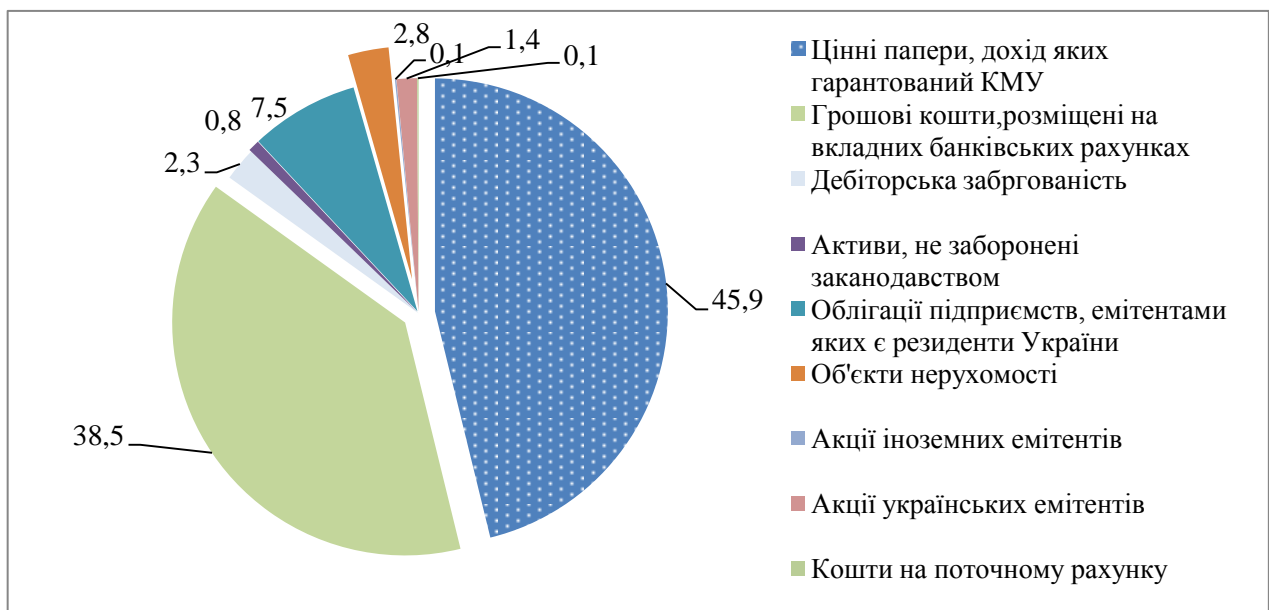

Рис. 2.10. Структура інвестованих пенсійних активів станом на 31.12.2019 р., %*

*Побудовано автором за даними [20].

Основна частина витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, станом на 31.12.2019 р. припадала на оплату послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів – 56,3% від загальної суми витрат. Витрати на оплату послуг з адміністрування пенсійного фонду становили 29,4%

від загальної суми витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів. Оплата послуг зберігача, який здійснює відповідальне зберігання активів пенсійного фонду – 5,8% від загальної суми витрат.

Страховання додаткової пенсії або страхування анuitетів у світовій практиці є одним із найефективніших інструментів соціального захисту при виході на пенсію. У більшості економічно розвинутих країн рівень довіри до страхового ринку в цілому та до страхових компаній, які здійснюють страхування життя зокрема, доволі високий. Наприклад, в Польщі 66% індивідуальних пенсійних рахунків та 70% індивідуальних рахунків підвищеної безпеки з пенсійного забезпечення розміщені в страхових компаніях, які є фактично лідерами польського ринку недержавного пенсійного забезпечення [5, с. 105]. В Україні ж спостерігаємо протилежну ситуацію, адже через законодавчі обмеження, низький рівень доходів населення, складну економічну ситуацію та недовіру до страхових компаній, ринок страхування життя розвинутий недостатньо.

На сьогодні, страхування життя за договорами накопичувального страхування в Україні є непопулярним і здійснюється переважно як ініціатива з боку роботодавців. Діяльність компаній, які надають послуги страхування життя, сьогодні спрямована на залучення клієнтів за короткостроковими договорами страхування. В Україні не існує механізму гарантування страхових виплат за договорами довгострокового страхування життя, що також є однією з причин непопулярності цього виду страхування.

У цілому, незважаючи на окремі позитивні тенденції в розвитку недержавного пенсійного забезпечення, ця підсистема не відіграє ще достатньої ролі в пенсійному захисті громадян України. Недостатній розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні, на нашу думку, можна пояснити трьома групами чинників.

По-перше, низьким рівнем фінансової спроможності переважної частини населення для участі у системі недержавного пенсійного забезпечення.

По-друге, недостатнім рівнем мотивації громадян, який спричинений у свою чергу, недостатньою їхньою обізнаністю щодо принципів і результатів роботи НПФ та фінансової системи, недовірою до цих інститутів. Крім цього, уповільнює участь населення в НПЗ небажання брати відповідальність за своє майбутнє забезпечення доходами у старості (або принаймні розділити її з державою).

По-третє, на повільні темпи розвитку НПЗ впливають проблеми фінансового ринку, зокрема його недостатня розвиненість, обмеженість вибору надійних фінансових інструментів, захищених від інфляції. Через складний і законодавчо неврегульований механізм інвестування в іноземні цінні папери в НПФ не використовують таких фінансових інструментів.

Відтак, система недержавного пенсійного забезпечення в Україні має надзвичайно важливу роль як для громадян так і для всієї фінансової системи держави. Завдяки її запровадженню кожен учасник зможе накопичити грошові кошти на рахунках недержавних пенсійних фондів додатково до державних пенсійних виплат. Це дасть можливість підвищити якість життя громадянам пенсійного віку, уникнути бідності та допоможе прискорити розвиток фінансового ринку завдяки акумуляції грошових коштів на довгостроковий період.

Висновки до розділу 2

Дослідження тенденцій та ефективності розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні, дало змогу зробити наступні висновки.

Доведено, що з двох функціонуючих в Україні рівнів пенсійного забезпечення абсолютна більшість пенсійних виплат здійснюється за першим рівнем. Загальнодержавне обов'язкове пенсійне страхування передбачає наступні виплати: пенсії за віком, пенсії за інвалідністю, пенсії при втраті годувальника і пенсії за вислугу років. Серед усіх категорій пенсіонерів найбільшу частку займають одержувачі пенсій за віком. Крім недостатнього

розміру пенсійних виплат порівняно з іншими країнами, існуюча пенсійна система України має низку недоліків, що не забезпечують дотримання принципу соціальної справедливості. Одним із них є, зокрема, збереження розгалуженої системи пенсійних пільг за професійними та соціальними ознаками.

В Україні спостерігається демографічна криза. Станом на 1 січня 2020 р. зареєстровано 11,3 млн пенсіонерів та 10,6 млн працівників. Така ситуація негативно позначається на пенсійному забезпеченні наших громадян. Середній розмір пенсій об'єктивно недостатній. При цьому у 2019 р. на фінансування пенсій було витрачено з Державного бюджету 193 млрд. грн., що складає 45% бюджету Пенсійного фонду. Тобто економіка України не може дозволити собі сплачувати навіть існуючий мізерний рівень пенсій. Вочевидь, головними чинниками, що стримують зростання соціальних стандартів є вкрай низький ВВП на душу населення та високий рівень тіньової економіки, який сягає 45-50%.

Встановлено, що зниження частки власних надходжень у доходах Пенсійного фонду призводить до його дефіциту, який покривається трансфертами з державного бюджету. Основною причиною розбалансування фінансів Пенсійного фонду було випередження темпів приросту пенсій порівняно зі зростанням ВВП і фонду заробітної плати, який є основою формування його доходів.

Недержавний пенсійний фонд є фінансовою установою, у межах якої збираються тимчасово вільні кошти підприємств і громадян, що можуть бути спрямовані на розвиток усієї економіки України, шляхом укладання пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів і їх вкладниками. Страхові компанії укладають договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду. Банківські установи ж укладають договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

3.1. Світовий досвід системи пенсійного забезпечення та можливості його адаптації до вітчизняних реалій

Розвиток пенсійного забезпечення є актуальним питанням у кожній країні. В самому центрі дискусій, пов'язаних з пенсійним забезпеченням, постає не так проблема, як пошук більш альтернативного її вирішення. Кожен намагається знайти свою зручну для власної системи державного управління схему як вдосконалити та зробити більш надійною пенсійну систему. Одними з таких способів є створення багаторівневих систем, які дозволяють амортизувати всі непередбачувані процеси роблячи таким чином систему стійкішою до будь-яких зовнішніх факторів.

Слід зазначити, що значна кількість реформ пенсійного забезпечення, які проводяться в ряді країн ЄС зводяться до різноманітних комбінацій: поступового підвищення пенсійного віку, зниження розмірів окремих видів пенсій, збільшення страхових внесків та періодів страхування, обмеження практики передчасного виходу на пенсію, стимулювання створення приватних пенсійних фондів. Таким чином, вивчення європейського досвіду функціонування пенсійних систем є важливим з точки зору можливості його адаптації до вітчизняної практики пенсійного забезпечення.

Активний працездатний вік визначає вартість соціального забезпечення всіх пенсіонерів. У багатьох західноєвропейських країнах протягом останніх десяти років це співвідношення швидко знизилось головним чином за рахунок падіння рівня народжуваності та підвищення тривалості життя. Проте в деяких країнах, таких як Німеччина, Італія чи Франція відчувається досить потужна тенденція підвищення пенсійного віку для населення. За попередньою статистикою очікується, що до 2040 р. у Франції пенсійний вік підвищиться з 60 років до 61- 62 років, в Італії – до 65 років. Це досить легко пояснити у

зв'язку з тим, що частка населення Європи, що досягла пенсійного віку складає 20-30% від загальної кількості населення [58, с. 14].

Держави ЄС як правило використовують такі чотири види пенсійних систем: державна система пенсійного забезпечення, професійна система пенсійного забезпечення, система особистих пенсійних заощаджень, система додаткових виробничих пенсій (рис. 3.1).

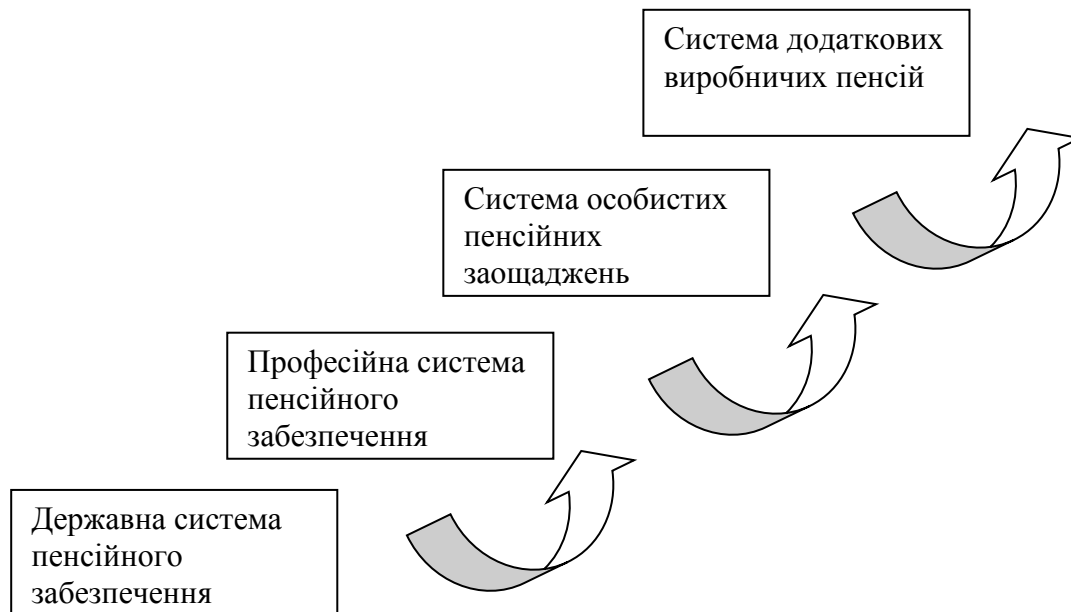

Рис. 3.1. Пенсійна система у країнах ЄС*

*Складено автором самостійно.

Державна система пенсійного забезпечення включає в себе загальні або універсальні пенсії. Вони призначаються системою обов'язкового державного страхування. Більшість країн виплачують всім пенсіонерам, незалежно від того скільки часу вони проживають на території даної країни. Такі системи існують в Данії, Нідерландах, Великобританії. Існує також таке поняття, як універсальна пенсія. Для її отримання припинення трудової діяльності як таке не вимагається. В Європі, так як в Україні поширено право працювати після досягнення вікового обмеження.

Система особистих пенсійних збережень в ЄС являє собою добровільну систему. Остання формується повністю за рахунок персональних внесків. Саме таку пенсію отримують люди які хочуть мати додаткову пенсію. Кошти на

таких рахунках мають особливий статус. Оскільки вони оподатковуються за пільговою системою, а сам рахунок заморожений до настання людиною відповідного пенсійного віку. Суть цієї системи додаткової пенсії полягає в тому, що людина окрім стандартно визначеної пенсії може отримувати ще й додаткові фінансові надходження після закінчення свого працездатного періоду в житті. І саме завдяки цьому розмір пенсії робітника може бути значно вищим, ніж в загальнодержавній системі. Прикладом цього є Франція і Німеччина, де ця система отримала широке розповсюдження, де розмір пенсії складає 80% фактичного заробітку застрахованої особи.

Країни ЄС постійно стараються удосконалювати систему пенсійного забезпечення. Професійні та приватні системи пенсійного забезпечення на відміну від державних систем не отримують додаткових державних коштів. Такі системи не користуються прямими державними гарантіями, а роблять ставку на фінансові ринки, які дозволяють отримати необхідний рівень прибутку. Такі системи дають якщо не левову частку від всієї пенсії, то принаймні значну її частину.

Альтернативним виходом з кризової ситуації в країнах Європи вбачають збільшення віку виходу на пенсію. І це реальний метод як мінімум стримати падіння економіки, а в кращому випадку відновити «статус-кво» або забезпечити економічне зростання. Також використовується підвищення абсолютних розмірів і частки страхових внесків, скорочення пільговиків, розвиток додаткових форм пенсійного забезпечення у вигляді професійних, корпоративних та інших систем.

Вважається, що однією з найдосконаліших у світі є система пенсійного забезпечення США. В США функціонують як державні, так і приватні пенсійні системи. Ця система не ідеальна, але розмір пенсій – вищий, ніж в середньому в європейських країнах. Враховуючи діяльність змішаних систем американці мають можливість отримувати одночасно три пенсійні виплати. У солідарній системі пенсіонери отримують не свої гроші, а гроші (податки і збори) платників, які працюють. Право на пенсію у

громадян США виникає з 65,5 років незалежно від статі, а в разі інвалідності – дещо раніше, але кожен недопрацьований рік -з'їдає близько 7% пенсії. А якщо страховий стаж менше 10 років – пенсія не призначається взагалі, хоча залишається можливість звернутися до держави за допомогою по бідності [62, с. 132].

Зокрема, на сучасному етапі пенсійна система Німеччини представлена трирівневою моделлю (рис. 3.2). Ці рівні дещо схожі до трьох рівнів, присутніх в українській пенсійній сфері. Однак ряд відмінностей якраз і дозволяє їй перебувати на вищому щаблі розвитку: перший рівень – обов'язкове державне пенсійне страхування; другий рівень – виробничі пенсії, що виплачуються підприємствами; третій – приватне матеріальне забезпечення в старості.

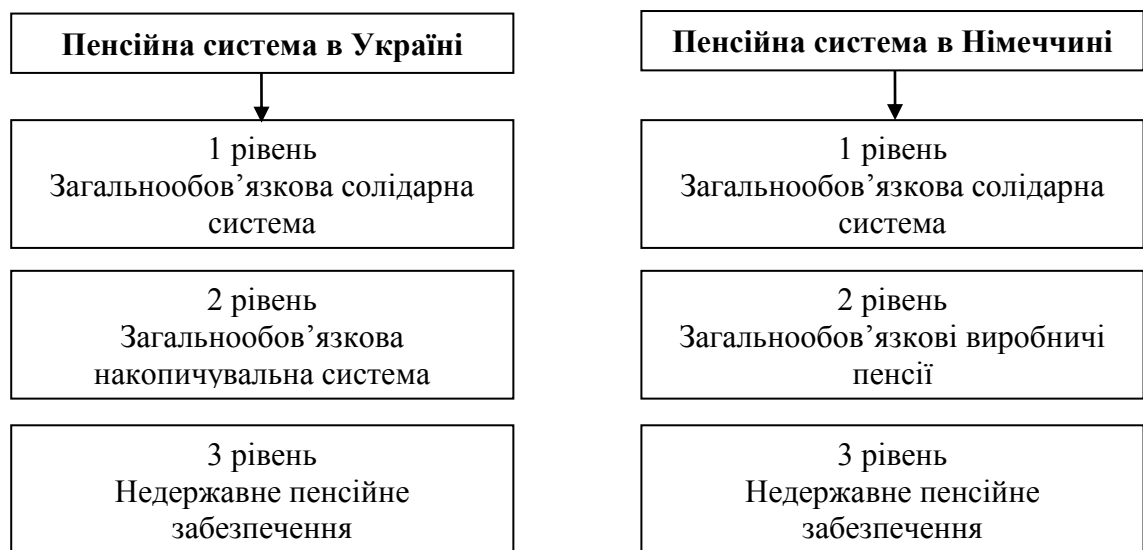

Рис. 3.2. Порівняння трирівневої пенсійної системи України та Німеччини*

*Складено автором самостійно.

В Німеччині перший рівень функціонує як на федеральному, так і на місцевому рівнях. У ньому задіяні наймані працівники з окремих професійних груп і самозайняте населення. Корпоративне виробниче страхування представляє собою другий рівень пенсійної системи Німеччини. Досить цікаво, що виробничу пенсію одержує приблизно 50% усіх пенсіонерів, включаючи

державних службовців. І нарешті третій рівень – приватне забезпечення старості, здійснюється самим працівником шляхом формування своєї майбутньої пенсії.

Україна, в останні роки зіштовхується з проблемою, яка особливо актуальна для країн ЄС та для цілого світу загалом, це проблема зростання людей пенсійного віку. Зокрема, у Польщі жінки виходять на пенсію у 60 років, а чоловіки у 65. Уряд Польщі надає ряд додаткових соціальних гарантій. Наприклад, на даний час існує така можливість, як «успадкування пенсії» одного з подружжя, за умови якщо другий не працював, чи отримував мінімальну заробітну плату.

Водночас в Італії чоловіки та жінки можуть йти на пенсію в будь-якому віці, але за наявності періоду сплати внесків не меншим ніж 40 років. В подальшому дається можливість виходу на пенсію з 57 років при 5-річній сплаті внесків, але за умови, що їх загальна сума дає право на пенсію, котра перевищуватиме соціальну виплату щонайменше 20%. Якщо людині виповнюється 65 років, тут постає тільки одна умова для отримання пенсії, а саме наявність 5-річного періоду сплати внесків. Після 65 років громадянин знову отримує можливість почати працювати, але за умови коли при влаштуванні на роботу він відмовляється від пенсії. Ось така новітня італійська пенсійна система крок за кроком скасовує пенсійні виплати за вислугу років, затвердивши диференційований порядок нарахування пенсій для різних груп працівників. Сьогоднішнє законодавство, яким керується Італія, створило нову основу для діяльності добровільних пенсійних фондів, які доступні усім працівникам різних категорій. За офіційною оцінкою в подальшій перспективі розвитку такої системи додаткове пенсійне забезпечення охоплюватиме 2/3 із загального числа зайнятих [29, с. 120].

Відтак, міжнародна практика свідчить про те, як видно табл.3.1, що існує дуже мало країн, в яких пенсійний вік для чоловіків та жінок відрізняється, і ще менше країн, які взагалі не планують підвищувати пенсійний вік для чоловіків

та жінок, а залишають його на тому рівні, який було встановлено ще двадцять – двадцять п'ять років тому.

Таблиця 3.1

Зведений аналіз чинних пенсійних систем у світі*

Країни	Пенсійний вік		Діючі пенсійні системи
	чоловіки	жінки	
США	65	65	державне; приватне корпоративне; приватне індивідуальне
Великобританія	65 (68)	60 (68)	базова державна пенсія, додаткова державна пенсія й пенсійні заощадження населення
Нідерланди	65	65	соціальна пенсія (базова державна); професійне пенсійне забезпечення; індивідуальне пенсійне накопичення
Італія	62	57	державна пенсія; накопичувальна професійна пенсійна система; приватна пенсійна система
Франція	60	60	державна пенсія; накопичувальна професійна пенсійна система; приватна пенсійна система
Австрія	65	60	державна пенсія; накопичувальна професійна пенсійна система; приватна пенсійна система.
Угорщина	62	62	солідарна пенсійна система – обов'язкове пенсійне страхування; обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування; добровільне недержавне пенсійне забезпечення
Росія	60	55	базова пенсія для всіх громадян, що мають мінімальний стаж роботи 5 років, гарантує держава; страхова та накопичувальна пенсія
Україна	60	60	солідарна державна система; накопичувальна; недержавне пенсійне страхування

* Складено автором самостійно.

У Швейцарії 1972 р. в результаті референдуму який провели на феодальному рівні була прийнята багаторівнева пенсійна система, що діє і до сьогодення часу. Перший рівень – забезпечує страхування старості, осіб, котрі втратили годувальника, а також інвалідів. В його основу покладено забезпечення прожиткового мінімуму, який поширюється на все населення, що проживає, або що працює на території країни. Другий рівень спрямований на додатковий режим який забезпечує виплати пенсій особам, які здійснювали трудову діяльність. Він орієнтований та обов'язковий для переважної більшості працюючого населення. Це означає, що виплати до пенсійного фонду обов'язкові, коли зарплата досягає певного рівня, який фіксується кожен рік

постановою уряду. Самозайняті особи, або ті які мають свою справу і не отримують заробітної плати, мають право здійснювати виплати за індивідуальним зразком. І нарешті третій рівень, він зорієнтований на індивідуальній пенсійній системі. Такі пенсійні виплати доступні зайнятому населенню (як найменшим працівникам так і самозайнятим) і абсолютно в індивідуальній формі. З метою індивідуальних пенсійних накопичень держава надає таким людям додаткові пільги [65, с 154]. Для громадянина Швейцарії пенсійний вік складає для чоловіків 65 років, а для жінок 64 років. Третій рівень не є обов'язковим. Деякі люди відкривають спеціальний пенсійний рахунок у банку, на який перераховують певний відсоток коштів заробітної плати. За бажанням клієнтів ці кошти можуть інвестуватися банками в акції, облігації. Капітал на таких пенсійних рахунках заблоковується до досягнення пенсійного віку, а перераховані суми можуть оподатковуватись.

В європейських країнах домінантним критерієм поділу моделей пенсійного забезпечення є рівень розвитку економіки. Солідарна, накопичувальна та змішана стратегії розвитку пенсійного забезпечення представлені такими моделями, як американська, німецька, японська, чилійська та казахська (табл. 3.2).

За американською накопичувально-солідарною моделлю середній американець може забезпечити себе трьома пенсіями: державною, приватною корпоративною та приватною індивідуальною. В процесі реалізації пенсійних програм другого рівня учасники (фізичні та юридичні особи) можуть самостійно обирати інвестиційні проекти, в які фонди будуть зобов'язані спрямувати їхні пенсійні внески. У США в приватному страхуванні залучено лише 60% працюючих, що говорить про неможливість заміни приватною пенсійною системою в повній мірі замінити обов'язкову державну.

Німецька накопичувально-солідарна (виробнича) модель має ті ж самі три рівні. На першому рівні обов'язкове пенсійне страхування, на другому так звані «пенсії від підприємств», а третім рівнем є турбота про свою старість приватним способом. Особливістю німецької моделі є те, що на підприємстві

створюється самоврядний структурний підрозділ, що займається корпоративними та особистими пенсійними програмами робітників. Нагромаджені грошові ресурси йдуть на модернізацію та відновлення виробництва. Для третього рівню дозволені всі форми створення приватного капіталу. Пенсійна система Німеччини є флагманом світового пенсійного забезпечення і вважається найефективнішою в Європі. Вона має значний вплив на формування і розвиток пенсійних систем у інших державах. Функціонує ця модель у Франції, Бельгії, Австрії, Швеції, Греції та інших країнах [64, с. 98].

Таблиця 3.2

Основні моделі світових пенсійних систем*

Модель	Характеристика
Американська модель – накопичувально-солідарна	Складається із трьох рівнів: державне страхування за накопичувальною (система є джерелом довгострокових інвестицій в економіку країни) та розподільчою схемами (виконує соціальну функцію), приватне страхування в межах різних пенсійних планів і у формі добровільних відрахувань, що здійснюється страховими компаніями та НПФ.
Німецька модель – розподільчо-накопичувальна	Трирівнева система: I рівень - «обов'язкові системи», побудовані за солідарним принципом: роботодавець і працівник порівну вносять внески до Пенсійного фонду (20,3%). Розмір пенсії сягає 60% заробітної плати. II рівень - корпоративне пенсійне забезпечення за рахунок добровільних відрахувань роботодавців; III рівень - недержавні добровільні пенсійні плани як альтернативне джерело додаткових пенсійних виплат. При цьому роль держави полягає у стимулюванні недержавних пенсійних накопичень шляхом податкових пільг та трансфертів до НПФ
Японська модель	Пенсійна система має два основних рівні: I рівень – це базові пенсії, на які мають право всі мешканці країни, і які поділяються на пенсію через старість (за умови досягнення 65 років та наявності страхового стажу) або інвалідність і втрату годувальника. II рівень – наймані робітники одержують державні та професійні пенсії додатково до базових. Держава виконує функції НПФ.
Чилійська модель – накопичувальна	Пенсійна система, базується на обов'язковості здійснення пенсійних внесків на особисті рахунки та приватному управлінні фондами. Дана система є дворівневою: I рівень - накопичувальний, формується за рахунок обов'язкових внесків (10%) до управляючої НПФ компанії, де робітник має іменний пенсійний рахунок. II рівень - страхування на випадок інвалідності або смерті годувальника. Пенсійний вік у Чилі наступає в 60 років у жінок і в 65 років - у чоловіків; достроковий вихід на пенсію - лише за умови достатніх накопичень.

*Складено автором за даними [65, с. 153].

Японська накопичувально-солідарна модель є дуже своєрідною, оскільки ввібрала в себе багатолітні традиції японського суспільства. Ця модель, де-юре є солідарною, а де-факто - накопичувальною, при якій держава поклала на себе функції НПФ. Ґрунтується пенсійна система в Японії на державному соціальному забезпеченні, що фінансується з бюджету, проте забезпечене за рахунок пенсійних внесків роботодавців та самих працівників. З причин старіння населення і відповідно зростання чисельності пенсіонерів в Японії функціонує дворівнева модель. Основою базової пенсії є пенсійні внески застрахованих громадян, підприємців та дотації держави (приблизно третина базової пенсії). Розмір базової пенсії встановлюється щорічно у законодавчій формі в фіксованому обсязі і є достатнім для задоволення основних потреб. Внески працівників та роботодавців є джерелом фінансування додаткових пенсій другого рівня, однак виступають вони в вигляді додаткових пенсій: державної та корпоративної. Наведена модель характерна також для Австралії, Великобританії та для деяких країн Північної Європи.

Чилійська накопичувальна модель базується на повному нагромадженні засобів. В їхньому випадку мова йде не про добровільне приватне забезпечення, а про обов'язкове, нормоване та регульоване забезпечення, визначене державою. Країна перейшла до даної системи у 1981 р., коли була впроваджена нова система управління приватними структурами та регульованими пенсійними фондами. Модель є дворівневою. Перший рівень - це обов'язкове для працівника відрахування в розмірі 10% заробітної плати до одного з приватних ПФ, котрі жорстко контролюються державою. При виході громадян на пенсію ці накопичення виплачують або їм, або правонаступникам у вигляді пенсій. Другий рівень - це страхування на випадок настання інвалідності чи втрати годувальника (3% від заробітної плати) [54, с. 170]. Зазначену модель за основу взяли Колумбія, Перу, Аргентина та Казахстан.

Латвійська система характеризується запровадженням умовно-накопичувальних рахунків. Відповідно до цієї моделі при виході на пенсію виплати мають складатись з остаточної суми внесків та нарахованого на них

інвестиційного доходу. В Латвії реальне інвестування пенсійних коштів в економіку не проводиться, але за використання грошових коштів платників внесків уряд нараховує номінальну ставку інвестиційного доходу. Її величина може встановлюватись на основі рівня інфляції чи змін у величині середньої заробітної плати. Відтак, основні характеристики системи другого рівня у різних державах відображено в табл.3.3.

Таблиця 3.3

Основні характеристики системи другого рівня у різних державах*

Країна	Пенсійний вік (чол/жін)	Розмір внесків, %	Рік запровадження	Участь в системі (обов'язкова чи добровільна) на момент запровадження
Болгарія	з 60/55 до 63/60	з 2% до 5%	2002	Обов'язкова для всіх зайнятих у віці <42 років, без права вибору для інших категорій
Естонія	з 60/55 до 63/63	6% (2% особа, 4% держава)	2002	Обов'язкова для нових (молодих) працівників, добровільна для осіб 19-60 років на момент запровадження
Латвія	з 60/55 до 62/62	з 2% до 8%	2001	Обов'язкова для осіб <30 років, добровільна для осіб 30-50 років
Литва	з 60/55 до 62/60	з 2,5% до 5,5%	2004	Добровільна для всіх працівників
Польща	з 60/60 до 67/67	7,3% на початку	1999	Обов'язкова для осіб <30 років, добровільна для осіб 30-50 років
Румунія	з 62/57 до 65/60	з 2% до 6%	2008	Обов'язкова для осіб <35 років, добровільна для осіб 36-45 років
Словаччина	з 60/57 до 62/62	9% на початку	2005	Обов'язкова для народжених після 1983 року, добровільна для осіб, застрахованих до 2005 року
Угорщина	з 60/55 до 62/62	з 6% до 8%	1998	Обов'язкова для нових (молодих) працівників, добровільна для всіх зайнятих на момент запровадження

* Складено автором за даними [39, с. 513].

Відтак, основними аргументами на користь запуску накопичувальної системи є такі:

- повноцінне реформування пенсійної системи - формування збалансованої і стійкої трирівневої пенсійної системи;

- покращення пенсійного забезпечення громадян;
- підвищення поточного рівня заощаджень громадянами;
- залучення в економіку масштабного довгострокового інвестиційного ресурсу через купівлю облігацій інфраструктурних проектів та акцій провідних підприємств;
- створення потужного класу інституційних портфельних інвесторів;
- зниження відсоткових ставок, стримування інфляції;
- можливість використання в максимальній мірі існуючої інфраструктури персоналізованого обліку громадян.

3.2. Напрями вдосконалення пенсійного забезпечення в Україні

Реформування пенсійного забезпечення є вимогою часу, адже більшість розвинених європейських країн вже здійснили відповідні зміни. В Україні з 1 січня 2004 р. проводиться масштабна пенсійна реформа, яка базується на положеннях чинної Конституції України і передбачає формування пенсійної системи трьох рівнів.

Постійний дефіцит Пенсійного фонду України за останні роки свідчить про неефективність системи пенсійного забезпечення, яка не відповідає сучасним демографічним, соціальним, економічним і політичним реаліям. Необхідність реформування пенсійної системи зумовлена, зокрема, низьким розміром пенсій, соціальною несправедливістю пенсійних виплат, що виражається у великій різниці між мінімальною і максимальною пенсіями, а також в існуванні права дострокового виходу на пенсію для окремих категорій працівників. Крім цього, такі чинники, як перевищення зростання пенсійних видатків порівняно з темпами росту заробітної плати і ВВП, надмірне навантаження на фонд оплати праці призводять до необ'єктивності формування фінансових потоків у системі пенсійного забезпечення та дефіциту ПФУ.

Основні чинники реформування пенсійного забезпечення, узагальнені на рис. 3.3.

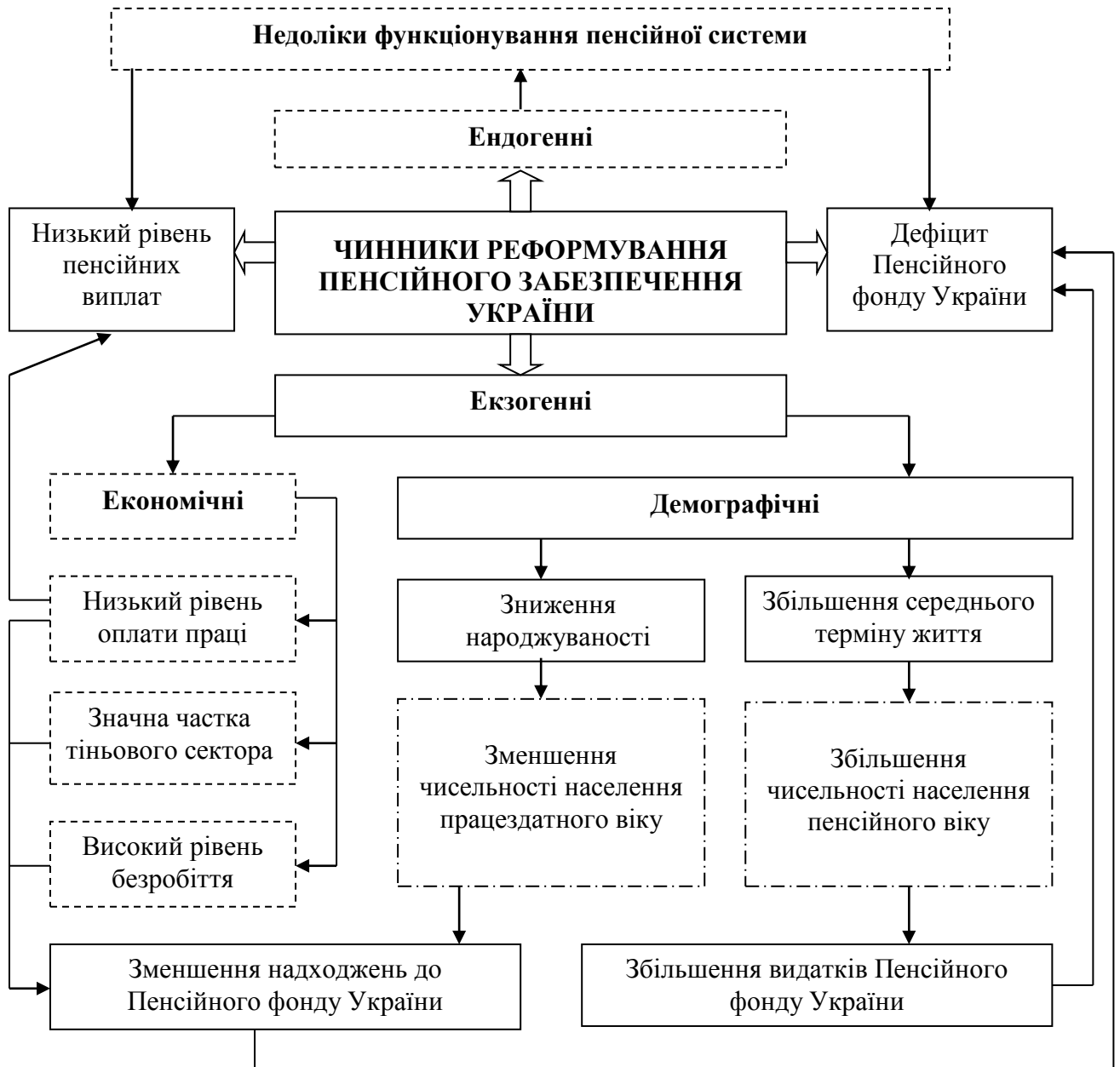

Рис. 3.3. Чинники реформування пенсійної забезпечення України та їх функціональні взаємозв'язки*

* Складено автором самостійно.

Крім недоліків, зумовлених недосконалістю внутрішніх механізмів функціонування пенсійної системи, низький рівень виплат і дефіцитність Пенсійного фонду України визначаються екзогенними чинниками, які можна поділити на дві групи: економічні і демографічні. Якщо на економічні чинники

держава може впливати, то демографічні тенденції формуються впродовж десятиліть, визначаючи вікову структуру населення. Співвідношення частин населення працездатного і пенсійного віку, а точніше платників і отримувачів пенсій, визначає демографічне навантаження на пенсійну систему.

Прогноз характеру відтворення населення, здійснений Інститутом демографії і соціальних досліджень НАН України спільно з Державною службою статистики України показує, що чисельність населення України найближчими роками і надалі скорочуватиметься і може досягнути показника в 2050 р. 35 млн осіб [34, с. 470]. Демографічний прогноз та проведені економічне обґрунтування вказують на дуже високу ймовірність появи ризиків щодо сплати пенсійних внесків, оскільки їх недостатньо для забезпечення виплат пенсій та необхідність проведення реформи чинної пенсійної системи. Встановлено тенденцію швидкого старіння населення, зниження фінансової спроможності працівників та негативний вплив даних факторів на економіку, пенсійне забезпечення та систему охорони здоров'я.

Тому одним із найбільш ефективних інструментів зниження навантаження на пенсійну систему є підвищення пенсійного віку. Підвищення віку виходу на пенсію є адекватним реагуванням на демографічні тенденції, що будуть проявлятися у зміні співвідношення працездатних людей та осіб похилого віку на користь останніх.

Оптимізація пенсійного віку це ще один болючий аспект проблеми реформування пенсійної системи. Процентне співвідношення числа пенсіонерів до числа працюючих в Україні достатньо велике. У середньостроковій перспективі пенсійний вік повинен бути підвищений, причому ранній вихід на пенсію допустимий лише за умови зниження розміру пенсій або підвищення розміру внесків. Це дозволить усунути штучні стимули для дострокового виходу на пенсію, зробить систему більш справедливою й однаково сприятливою для різних категорій робітників. Переваги та недоліки підвищення пенсійного віку відображено на рис. 3.4.

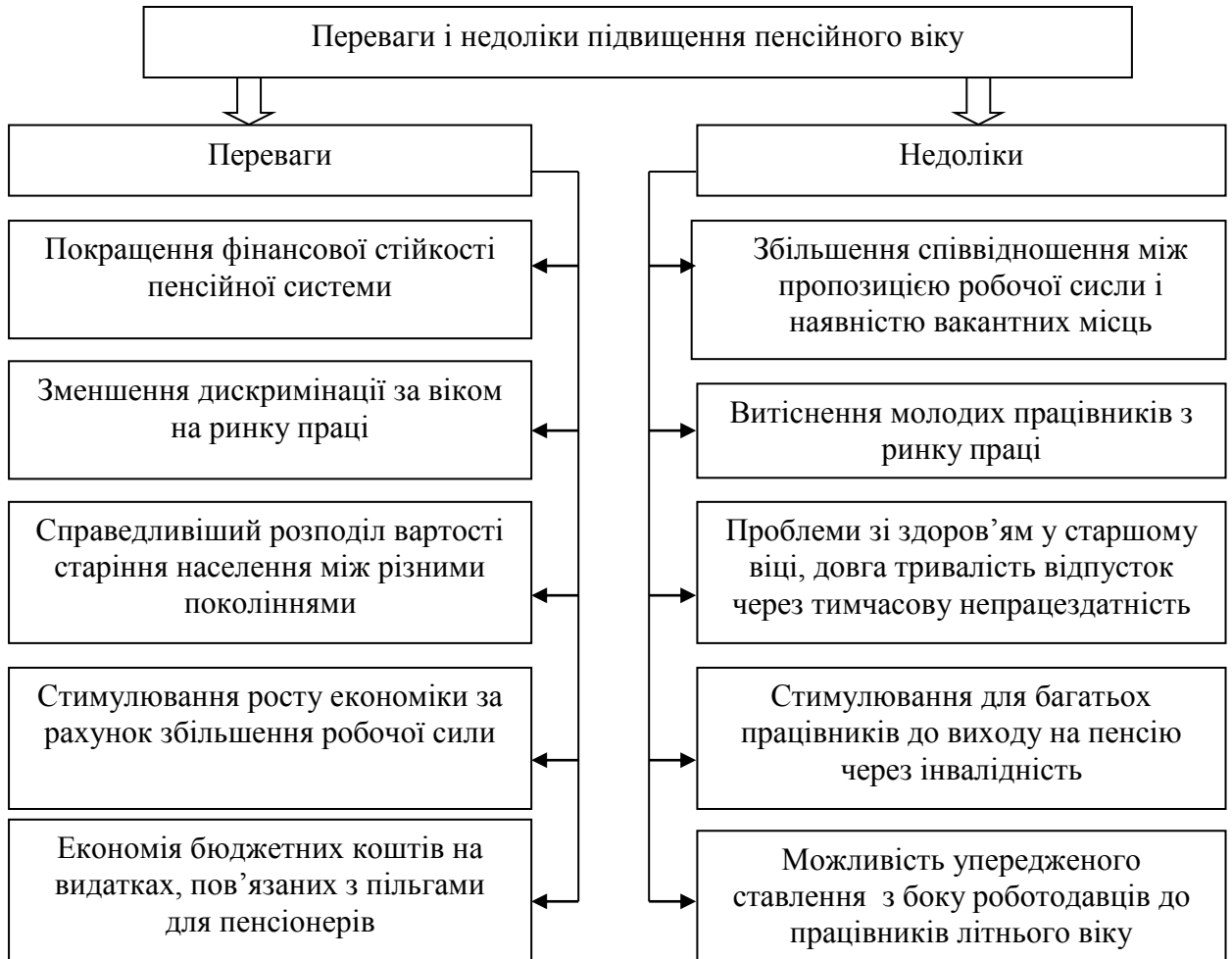

Рис. 3.4. Переваги і недоліки підвищення пенсійного віку*

* Складено автором самостійно.

Впорядкування виплати пенсій працюючим пенсіонерам є дискусійним заходом реформування пенсійної системи, але і доволі перспективним. З одного боку, можливість одержувати пенсію і при цьому продовжувати працювати посилює тиск на ринок праці за наявності безробіття, збільшує державні видатки на допомогу по безробіттю. Звідси впливає необхідність вимоги припинення роботи як умови одержання пенсії – принаймні, для людей, що не досягли встановленого пенсійного віку, але мають на нею право. Наприклад, пенсія може бути вилучена – або хоча б знижена – у кожного, чий заробіток вище певного, досить низького рівня. Впровадження такої системи дало б економію по двох каналах. Якщо робітник не виходить на пенсію, економія дорівнює невиплаченій пенсії; якщо виходить, то

звільнене робоче місце може зайняти безробітний, що знижує витрати на допомогу у зв'язку із безробіттям. Світовий досвід свідчить, що тривале безробіття виснажує моральні сили людей, особливо молоді. Тому іноді доцільно спонукати літніх робітників до виходу на пенсію, бо це дозволить вивільнити робочі місця для молодого покоління та осіб передпенсійного віку [37. с. 190].

Тому завданнями пенсійної реформи повинні бути: посилення страхових принципів в пенсійному забезпеченні, підвищення реального розміру пенсії, забезпечення фінансової стійкості і збалансованості пенсійної системи, залучення коштів населення в інвестиційний процес, збільшення обсягу довгострокового кредитування в економіку, зниження неформальної зайнятості і легалізація трудових доходів громадян (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Завдання пенсійної реформи та способи їх досягнення*

* Складено автором самостійно.

Добровільне пенсійне страхування для більшості населення України нині є досить малоімовірним заходом забезпечення своєї старості. Але значний прошарок населення із високим рівнем життя вже зараз може скористатися цим напрямком пенсійного забезпечення. Роль держави тут полягає в тому, щоб забезпечити достатньо стабільний рівень цін, що дозволить використовувати фінансові активи як засіб збереження цінності накопичень і як інвестиційний капітал, отримуючи при цьому відсотки на накопичені внески. Створення сприятливих умов для добровільного пенсійного страхування дозволить значно поширити цю систему. Для приватного страхування загалом і приватної системи пенсійного забезпечення вкрай важлива наявність добре регульованих фінансових ринків. Головна мета такого регулювання – захист учасника добровільної пенсійної системи від виникаючих ризиків.

Сучасний стан пенсійного забезпечення вимагає удосконалення за такими напрямками: підвищення продуктивності та якості обслуговування в сфері пенсійного забезпечення; вдосконалення системи управління фінансовими ресурсами Пенсійного фонду; впровадження сучасних технологій адміністрування пенсійної системи, зміцнення та модернізації її інформаційних ресурсів та технічної бази, підвищення ефективності системи управління, перехід на електронний документообіг; підвищення рівня довіри населення до Пенсійного фонду та його службових осіб [49, с. 91].

Основними завданнями реформування пенсійного забезпечення є: поліпшення якості обслуговування громадян; зміцнення фінансової стабільності пенсійної системи; впровадження електронних технологій; автоматизація управління та контролю; розвиток інформаційних ресурсів із заохоченням до запровадження інноваційних технологій; кадровий розвиток пенсійної системи; забезпечення прозорості та відкритості діяльності Пенсійного фонду, більш активне залучення громадськості до розв'язання питань формування та реалізації державної політики з питань пенсійного

забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Водночас, метою системи недержавного пенсійного забезпечення є доповнення солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (1-й рівень), а отже, забезпечення гідного рівня життя після виходу на пенсію. Систему індивідуальних пенсійних заощаджень можна запроваджувати лише за наявності певних передумов. По-перше, населенню треба добре розуміти недержавні фінансові установи та інструменти й довіряти їм. По-друге, мають бути надійні фінансові інструменти та фінансові ринки для стимулювання внутрішніх інвестицій і створення робочих місць. По-третє, зважаючи на високі адміністративні вимоги накопичувальної системи, приватний сектор повинен мати значний адміністративний потенціал. Наразі система недержавного пенсійного забезпечення (3-й рівень) не заохочує населення до ефективних заощаджень на пенсію. Вона надто дорога й не забезпечує належного інвестиційного доходу. Участь населення в ній мізерна, сприйняття більшістю громадян – негативне. У короткостроковій перспективі, зважаючи на час, який потрібен для розвитку ринків капіталу та розроблення надійних фінансових інструментів для інвестування пенсійних активів, уряд має розглянути можливість запровадження неоподатковуваних, добровільних, автоматичних індивідуальних ощадних пенсійних рахунків у банках.

Наступним етапом реформування пенсійної системи є поетапні зміни в системі накопичувального пенсійного забезпечення. Це дасть змогу диверсифікувати джерела пенсійного забезпечення людей і збільшить розмір пенсійних виплат. Першочерговим завданням є представлення законопроекту щодо запровадження накопичувальної професійної системи пенсійного забезпечення.

Пропонуємо здійснити модернізацію пенсійної системи на засадах диференціації пенсій порівняно з середнім заробітком працівника; залучення населення до участі в накопичувальній системі шляхом інвестування вільних фінансових ресурсів в різноманітні фінансові інструменти (зокрема акції

підприємств-роботодавців); формування накопичувальної пенсійної системи за рахунок внесків роботодавців і працівників у формі державного накопичувального фонду з подальшою його заміною на конкурентні недержавні пенсійні фонди; проведення масштабної інформаційно-роз'яснювальної політики серед населення щодо переваг накопичувальної пенсійної системи та недержавних пенсійних фондів. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність створення сприятливих для накопичувальних заощаджень умов, зниження податкового тиску на роботодавців та самозайнятих осіб при здійсненні ними пенсійного планування.

Відтак можна стверджувати, що для стабілізації пенсійного забезпечення в Україні вкрай необхідно спрямувати зусилля на проведення таких першочергових заходів:

- ліквідація дефіциту бюджету за рахунок розширення числа платників у Пенсійний фонд (платити повинні всі), встановлення економічно обґрунтованої ставки пенсійного платежу тощо;

- створення умов для економічного зростання за рахунок скорочення тіньового сектору, створення сприятливих умов для бізнесу, державного гарантування інвестицій і вкладів у накопичувальну систему, наведення правопорядку у державі та ін.;

- розширення функціоналу порталу електронних послуг Пенсійного фонду України та автоматизація процесів у системі пенсійного страхування;

- посилення відповідальності за ухилення та несплату єдиного соціального внеску, інших обов'язкових платежів до Пенсійного фонду України;

- перегляд стимулів до сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

- уніфікація та адаптація законодавства щодо діяльності недержавних пенсійних фондів до законодавства ЄС з метою підвищення рівня захисту майнових прав та інтересів учасників накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Кардинальне реформування пенсійної системи дозволить вирішити не лише більшість проблем пенсійного забезпечення, а й значною мірою поживати інвестування економіки за рахунок коштів накопичувальної системи. Хоча більшість заходів реформування пенсійної системи є непопулярними, вихід із кризового стану потребує їх реалізації, інакше кризовий стан у пенсійному забезпеченні подолати не вдасться.

Висновки до розділу 3

Дослідження перспективних напрямів розвитку пенсійного забезпечення у контексті здійснення пенсійної реформи в Україні, дало змогу зробити наступні висновки.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду встановлено, що пенсійні системи різні країни створюють індивідуально, спираючись на власні історичні, економічні та соціально-політичні реалії: перехід до суто накопичувальної системи, використання змішаних систем зі значною часткою недержавного сектору, застосування змішаних систем із значною часткою державного управління пенсійними накопиченнями.

Пенсійні системи європейських країн мають певні відмінності, однак основні елементи в них подібні, пенсійний вік в європейських країнах різний, однак всюди спостерігається тенденція до його збільшення. Переважно всі європейські країни мають трирівневу систему пенсійного забезпечення: перший рівень завжди обов'язковий, другий – добровільнообов'язковий залежно від особливостей законодавства кожної конкретної держави, третій рівень добровільний.

Обґрунтовано, що провідними тенденціями розвитку зарубіжних пенсійних систем в останні роки є: послаблення впливу держави на здійснення соціального захисту, розширення участі громадянського суспільства в процесі формулювання завдань соціальної політики, розвиток недержавних форм соціального захисту, поступове зростання ролі самої особи у створенні

власного добробуту, розбудовою сфери надання пенсіонерам нефінансових послуг. Ці тенденції реалізуються через диверсифікацію джерел формування пенсійної виплати і поступове збільшення накопичувального компоненту пенсійних програм.

Вважаємо, що доцільно невідкладно розвантажувати солідарну систему шляхом впровадження накопичувальної та недержавної системи пенсійного забезпечення, що впливатиме на збільшення зайнятості, зростання доходів громадян і зміцнення фінансової бази пенсійної системи, стане потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку країни, що позитивно вплине на стійкість системи пенсійного страхування України і зробить її більш гнучкою та надійною.

ВИСНОВКИ

Основні наукові результати дослідження дають змогу вирішити важливе наукове завдання, яке полягає в поглибленні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення функціонування системи пенсійного забезпечення України в контексті соціального захист населення.

Пенсійне забезпечення - це складова соціального захисту населення, показник матеріальної забезпеченості працездатного і непрацездатного населення, який може змінюватися найкраще, шляхом поєднання інтересів держави, роботодавців та громадян. Пенсійне забезпечення - система суспільних відносин, що існують для створення достатніх умов життя осіб при настанні пенсійного віку, інвалідності, втраті годувальника за рахунок коштів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальної (обов'язкової і добровільної) системи, бюджетної підтримки, неформальної фінансової і нефінансової підтримки людей похилого віку за рахунок родини або громадських організацій.

Українське законодавство включає дві форми пенсійного страхування: обов'язкову і добровільну. Солідарна система покладена на забезпечення соціальної стабільності у суспільстві, втіленої в солідарності поколінь; накопичувальна дає можливість для здійснення персоніфікованого накопичення коштів громадян за рахунок інвестицій у різні активи, а також дає змогу диверсифікувати ризики. Система недержавного пенсійного забезпечення є частиною системи накопичувального пенсійного забезпечення. Вона опирається на засади добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень, метою яких є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Виявлено відсутність чіткого інституційного розподілу пенсійної системи (як солідарної, так і накопичувальної) на державну і приватну, що може створювати ризики збагачення численних комерційних установ, задіяних у системі державного страхування, за рахунок загальнообов'язкових страхових

внесків. Визначено основні недоліки інституційного забезпечення пенсійної системи України, зокрема складність та несистемність пенсійного законодавства, залежність нормативно-правової бази з пенсійного забезпечення від поточної політичної кон'юнктури, нерозвиненість передумов для розвитку недержавного пенсійного забезпечення (недостатній розвиток фінансового ринку, відсутність дієвого контролю за діяльністю, недосконалість системи страхування ризиків учасників тощо).

Впровадження пенсійної реформи в Україні було розпочато ще у 2004 р., але серйозних зрушень у пенсійному забезпеченні громадян так і не відбулося. Суть проголошеної пенсійної реформи полягала в переході до трирівневої пенсійної системи забезпечення пенсійних виплат. Натомість до цього часу діє лише солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, а частка недержавного пенсійного забезпечення становить в Україні всього 0,03%. Накопичувальна ж система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування відсутня зовсім, хоча передбачалося, що вона буде запроваджена у 2012 р., і 7% від заробітної плати працівника буде спрямовано на персональні рахунки громадян. Визначено, що співвідношення пенсій до заробітної плати за вирахуванням податків складає 33,5%, при цьому середній розмір пенсії у 2019 р. зріс на 16,5%, низький рівень пенсій спричинений, нерегулярним проведенням індексації пенсійних виплат.

Аналіз практики мобілізації доходів бюджету Пенсійного фонду України дав змогу зробити висновок про вразливість фінансового становища Пенсійного фонду України. Незважаючи на те, що одним із завдань реформування пенсійної системи України було застосування страхових внесків, адекватних пенсійним виплатам, упродовж досліджуваного періоду спостерігалися протилежні тенденції. На сьогодні, страхові платежі забезпечують лише близько двох третин доходів Пенсійного фонду України. Таким чином, відсутність системного підходу до регулювання видатків і доходів Пенсійного фонду України в період пенсійної реформи не лише не

зменшила дію внутрішніх чинників реформування пенсійної системи, а й призвела до їх зростання.

Вітчизняна система НПЗ, все ще знаходиться на стадії свого становлення. Разом з тим специфічні риси ринку НПФ яскраво проявляються вже сьогодні, зокрема: деформована структура ринку, більша половина активів якого знаходиться в управлінні НБУ; поступова консолідація НПФ; географічна концентрація НПФ; значна диференціація НПФ за кількістю учасників та обсягом активів. Інвестиційна складова діяльності недержавних пенсійних фондів полягає в збереженні та примноженні пенсійних внесків за допомогою вкладання мобілізованих коштів у різні фінансові інструменти. З точки зору вкладання коштів в окремі види фінансових інструментів, пенсійні внески виступають як інвестиційний ресурс. У таких умовах завданням держави є стимулювання недержавних пенсійних фондів вкладати кошти в реальний сектор економіки, виступати внутрішніми інвесторами, забезпечити стабільне зростання національної економіки.

Обґрунтовано, що кожна модель пенсійної системи має позитивні і негативні сторони. Жодну з них не можна визнати однозначно ефективною для досягнення основних цілей пенсійної політики в сучасних умовах. Розкрито переваги і недоліки існуючої в багатьох країнах світу накопичувальної пенсійної системи, а також комбінування накопичувальної та солідарної складових системи пенсійного забезпечення для досягнення цілей, які визначені соціальною політикою держави. Найефективнішою ж нині визнається система, що переважно базується на накопиченнях найбільш зацікавленої сторони – майбутнього пенсіонера.

Необхідними передумовами подолання таких основних проблем пенсійного забезпечення України, як низький рівень пенсій та дефіцит Пенсійного фонду, є розробка і запровадження системної пенсійної реформи на основі консолідації зусиль суспільства та держави, а також стимулювання економічного зростання у рамках політики, спрямованої на

створення ринкової економіки зі скороченням державних витрат. У результаті реформування в Україні має бути створена така пенсійна система, що буде відповідати основним принципам побудови пенсійних систем країн ЄС та таким вимогам: по-перше, вона має поєднувати ефективність і економічну самодостатність із соціальною орієнтованістю; по-друге, раціонально поєднувати розподільні і накопичувальні елементи; по-третє, формувати відповідальне і мотивоване ставлення працівників і роботодавців до накопичення коштів для фінансування майбутніх пенсій. Роль держави повинна полягати у створенні організаційно-правових основ надійного функціонування системи, накопичення працездатним населенням власних пенсійних заощаджень, гарантуванні їх збереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамовська В. С. Реформування законодавства в сфері пенсійного забезпечення. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 3. С. 66-69.
2. Алексеєнко Л. Питання ролі фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і інститутів спільного інвестування в розвитку бізнес-процесів. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2013. Вип. 2. С. 27-35.
3. Андронова В. Правове регулювання юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення. Юридичний вісник. 2017. № 2. С. 96-100.
4. Бастричев В. Деякі аспекти соціального захисту: реформування пенсійного забезпечення та "осучаснення" пенсій. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2017. № 14. С. 70-75.
5. Бойко О. І. Недержавне пенсійне страхування як доповнення до солідарного пенсійного забезпечення. Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. 2019. № 3. С. 102-109.
6. Бондарук Т. Г. Формування системи пенсійного забезпечення . Економічні горизонти. 2017. № 2. С. 38-46.
7. Бородкін М. В. Підстави виникнення правовідносин із недержавного пенсійного забезпечення. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 119-123.
8. Бурка А. В. Накопичувальна система як індикатор ефективності пенсійного забезпечення в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 3(1). С. 108-112.
9. Гайдук І. С. Ризики імплементації вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Молодий вчений. 2019. № 3(1). С. 174-178.

10. Горбунова О. А. Реформування системи пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та можливості використання в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. 2018. № 3. С. 118-125.
11. Гудзь Ю. Ф. Реформування підсистеми пільгового пенсійного забезпечення на основі створення професійних пенсійних фондів. Торгівля і ринок України. 2017. № 2. С. 78-86
12. Діденко Л. В. Система недержавного пенсійного забезпечення і розвиток фінансового посередництва в Україні. Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. № 1. С. 30-44.
13. Драбик О. М. Державне регулювання пенсійного забезпечення та соціального розвитку. Інноваційна економіка. 2018. № 3-4. С. 95-101.
14. Єлецьких С. Я. Фінансове забезпечення функціонування пенсійної системи України в контексті соціально-економічного розвитку суспільства. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2016. № 3. С. 61-66.
15. Жаховська В. Л. Сучасні тенденції соціального захисту та пенсійного забезпечення сільського населення в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 4. С. 130-141.
16. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» № 2148-VIII від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>.
17. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
18. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

19. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від ід 4 липня 2013 року № 406-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-18#Text>
20. Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України URL: <http://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitoknpz.html>.
21. Кармелюк Г. І. ВВП як чинник впливу на пенсійне забезпечення в Україні: моделювання . Економічний аналіз. 2018. Т. 28(1). С. 133-141.
22. Козак Т. М. Суперечності понятійного апарату в дослідженні системи пенсійного забезпечення. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2019. № 1. С. 110-117.
23. Корбутяк А. Г. Проблеми регулювання пенсійного забезпечення в Україні. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 22. С. 169-172.
24. Корнева П. М. До питання про правове забезпечення принципу справедливості у пенсійному забезпеченні. Держава і право. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 70. С. 173-184.
25. Кузнецова С. О. Впровадження міжнародного досвіду щодо обліку та звітності програм пенсійного забезпечення. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2017. № 3. С. 13-16.
26. Куряча Н. В. Пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 30(2). С. 85-89.
27. Леваєва Л. Ю. Аналіз сучасного стану системи пенсійного забезпечення в Україні. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 36(1). С. 215-229.
28. Лояк Л. М. Пенсійне забезпечення в Україні: сучасні реалії та європейський досвід. Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія : Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2018. № 2. С. 34-42.
29. Мартинюк В. П. Видатки на соціальні пенсії в контексті забезпечення соціальної безпеки держави: міжнародні порівняння. Стратегічні пріоритети. 2017. № 4. С. 118-131.

30. Мельничук Л. Ю. Системні трансформації в реформуванні пенсійного забезпечення громадян України. Економічний форум. 2018. № 3. С. 225-230.
31. Михайлова І. Ю. Розвиток пенсійного забезпечення в Україні в період воєнного комунізму та Непу: критичний аналіз. Держава і право. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 74. С. 326-336.
32. Мовчун С. В. До питання перспектив реалізації причинно-наслідкового зв'язку між пенсійним забезпеченням і соціально-економічним розвитком. Бізнес Інформ. 2018. № 11. С. 265-271.
33. Моргачов І. В. Альтернативне пенсійне забезпечення самозайнятого населення. Інтелект XXI. 2018. № 1. С. 174-178.
34. Мохова Ю. Л. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. Молодий вчений. 2018. № 1(1). С. 468-472.
35. Насібова О. В. Фінансове забезпечення державних пенсійних зобов'язань в умовах трансформаційної економіки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2015. Вип. 12(2). С. 166-170.
36. Новіцька Є. В. Законодавче підґрунтя системи пенсійного забезпечення України та напрями його вдосконалення. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Серія : Державне управління. 2017. Т. 305, Вип. 293. С. 24-28.
37. Олійник О. В. Проблеми системи пенсійного забезпечення в умовах запровадження пенсійної реформи. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2017. № 3. С. 184-194.
38. Основні результати роботи Пенсійного фонду України у 2019 році. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/>.

39. Петрушка О. В. Методи здійснення недержавного пенсійного забезпечення у світі: практичний досвід для України. Молодий вчений. 2018. № 9(2). С. 512-514.
40. Потопахіна О. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення у зв'язку з втратою годувальника. Правова держава. 2019. № 36. С. 75-83.
41. Похилько С. В. Забезпечення адекватності пенсійних виплат за умови функціонування трирівневої пенсійної системи. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка. 2018. Вип. 2. С. 186-193.
42. Прилипко Р. Д. Пенсійне забезпечення непрацездатних через систему соцстраху в УСРР у 20-х рр. ХХ ст. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 149(1). С. 157-162.
43. Приходченко О. Ю. Аналіз впливу системи пенсійного забезпечення на фінансові показники підприємства. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2018. № 3. С. 131-138.
44. Прокопенко В. Ю. Пенсійне забезпечення: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2018. № 4. С. 418-427.
45. Свідерська І. М. Недержавне пенсійне забезпечення в соціальному та економічному розвитку України. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 17. С. 217-220.
46. Сіньова Л. Пенсійне забезпечення як різновид соціальної функції держави. Публічне право. 2018. № 3. С. 164-174.
47. Скоробагатько А. В. Поняття пенсії у праві соціального забезпечення. Правова держава. 2019. № 34. С. 57-63.
48. Смутчак З. В. Пенсійне забезпечення як домінанта напруженості соціальних відносин. Інтелект ХХІ. 2016. № 5. С. 201-204.
49. Сокоринський Ю. В. Система форм спеціального пенсійного забезпечення. Соціальне право. 2018. № 3. С. 90-93.

50. Сокурєнко О. А. Основні принципи пенсійного забезпечення в Україні. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право. 2020. Вип. 8. С. 33-36.
51. Сокурєнко О. А. Формулювання понятійного апарату пенсійного забезпечення. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право. 2018. Вип. 5. С. 41-44.
52. Сорокіна Л. В. Особа злочинця, яка вчиняє злочини у сфері пенсійного забезпечення. Правовий часопис Донбасу. 2019. № 1. С. 99–106.
53. Тєслюк С. А. Історико-фінансові аспекти формування і розвитку пенсійного забезпечення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2015. Вип. 12(3). С. 162-165.
54. Ткаченко Н. М. Пенсійне забезпечення, право на пенсію, розміри, нарахування, пенсійна реформа. Вісник економічної науки України. 2018. № 1. С. 170-174.
55. Радченко О. М. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні: виклики сучасності. Альманах права. 2017. Вип. 8. С. 365-371.
56. Федина В. В. Демографічні та економічні передумови впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення в Україні. Формування ринкових відносин в Україні. 2019. № 4. С. 115-123.
57. Федчишина К. В. Співвідношення єдності й диференціації в пенсійному забезпеченні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 3(2). С. 25-28.
58. Фімяр С. В. Система пенсійного забезпечення як складова соціального захисту населення: стан та перспективи розвитку. Економіка і управління. 2018. № 1. С. 13-19.
59. Харитонова Л. І. Особливості пенсійного забезпечення спортсменів. Часопис цивілістики. 2018. Вип. 30. С. 75-79.

60. Цибульник М. О. Інформаційно-методичне забезпечення економічного аналізу діяльності недержавних пенсійних фондів. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 1. С. 181-186.
61. Цюкало Л. В. Пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 129-132.
62. Чудик-Білоусова Н. І. Договірне регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення в сучасних. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 130-134.
63. Шалієвська Л. І. Вплив деструктивних чинників на розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 36(2). С. 118-122.
64. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення: зарубіжний досвід та уроки для України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 4. С. 96-100.
65. Шимко Я. Регулювання послуг у системі недержавного пенсійного забезпечення: національний і міжнародний аспект. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2017. № 4. С. 153-157.
66. Шепель І. В. Розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2018. Т. 29(68), № 6. С. 141-146.
67. Шумило М. М. Відповідальність у сфері пенсійного забезпечення. Публічне право. 2017. № 4. С. 157-164.
68. Шумило М. М. Становлення пенсійного забезпечення в часи входження українських земель до складу Російської імперії. Держава і право. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 74. С. 280-290.
69. Шумило М. М. Процедурно-організаційні правовідносини в пенсійному забезпеченні: поняття та види. Держава і право. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 68. С. 305-317.

70. Шумна Л. П. Пенсійне забезпечення персоналу Державної кримінально-виконавчої системи та членів їхніх сімей. Науковий вісник Сіверщини. Серія : Право. 2018. № 1. С. 78-92.